

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

ЕКОНОМІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ФІНАНСІВ І КРЕДИТУ

БЮДЖЕТ УЧАСТІ ЯК ДІЄВИЙ ІНСТРУМЕНТ РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ

Кваліфікаційна робота

Рівень вищої освіти – перший (бакалаврський)

Виконала:

студентка 4 курсу групи 472-2
денної форми навчання
спеціальності 072 «Фінанси,
банківська справа та страхування»

Хомич Тетяна Іванівна _____

Керівник:

доцент кафедри фінансів і кредиту

Сокровольська Наталія Ярославівна ____

*До захисту допущено на засіданні кафедри
протокол № ____ від ____ травня 2025 р.*

Завідувач кафедри фінансів і кредиту

_____*проф. Нікіфоров П.О.*

Чернівці – 2025

АНОТАЦІЯ

Хомич Т.І. Бюджет участі як дієвий інструмент розвитку територіальної громади. – Рукопис. Кваліфікаційна робота на здобуття першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 072 – Фінанси, банківська справа та страхування. Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, 2025.

У роботі досліджено сутність бюджету участі як інструменту демократизації управлінських фінансових процесів на місцевому рівні. Проаналізовано практичний досвід упровадження бюджету участі в окремих українських містах, зокрема акцентовано увагу на результативності реалізованих ініціатив, рівні громадської активності та прозорості розподілу бюджетних коштів. Визначено переваги цього інструменту, серед яких – посилення довіри до місцевої влади, підвищення рівня відповідальності мешканців за розвиток території та ефективніше використання ресурсів громади. За результатами зроблено висновки та пропозиції щодо створення сприятливих умов для подальшого розвитку бюджету участі в Україні, з метою підвищення рівні ефективності відповідних процесів.

Ключові слова: бюджет, бюджетний процес, громадський бюджет, партиципаторне бюджетування.

ANNOTATION

Khomych T.I. Participatory Budgeting as an Effective Tool for the Development of a Territorial Community. – Manuscript. Qualification work for obtaining the first (bachelor) level of higher education in specialty 072 – Finance, banking and insurance. Yuri Fedkovich Chernivtsi National University, Chernivtsi, 2025.

The paper explores the essence of participatory budgeting as a tool for democratizing financial management processes at the local level. It analyzes the practical experience of implementing participatory budgeting in selected Ukrainian cities, with particular attention given to the effectiveness of implemented initiatives, the level of civic engagement, and the transparency of budget fund allocation. The study identifies the advantages of this instrument, including increased trust in local authorities, enhanced civic responsibility for territorial development, and more efficient use of community resources. It concludes that participatory budgeting is a crucial element of sustainable development for territorial communities, provided there is adequate legal regulation, institutional support, and active public involvement in decision-making processes. Based on the findings, conclusions and recommendations are proposed to create favorable conditions for the further development of participatory budgeting in Ukraine, aiming to enhance the effectiveness of related processes.

Keywords: budget, budget process, public budget, participatory budgeting.

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ Т. І.Хомич

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ БЮДЖЕТУ УЧАСТІ.....	6
1.1 Бюджет участі як інструмент підвищення відкритості бюджетної системи.....	6
1.2. Особливості впровадження партиципаторного бюджетування в Україні.....	16
РОЗДІЛ 2 ОЦІНКА РЕАЛІЗАЦІЇ БЮДЖЕТУ УЧАСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ.....	27
2.1. Сучасний стан і особливості реалізації бюджету участі в територіальних громадах.....	27
2.2. Аналіз бюджету участі в Івано-Франківській територіальній громаді.....	34
РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ БЮДЖЕТУ УЧАСТІ ЯК ІНСТРУМЕНТУ РОЗВИТКУ ГРОМАДИ.....	41
3.1. Зарубіжна практика реалізації моделей бюджету участі.....	41
3.2. Інноваційні підходи до залучення громадян у процеси бюджету участі	53
ВИСНОВКИ.....	61
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	64

ВСТУП

Актуальні тенденції розвитку місцевого самоврядування в Україні передбачають активне включення громадян у процеси прийняття управлінських рішень, зокрема у сфері планування соціально-економічного поступу територіальних громад. Серед основних інструментів такої участі варто виділити громадський бюджет, який забезпечує відкритість бюджетних процедур, зміцнює довіру населення до місцевих органів влади та розширює можливості громадян впливати на розв'язання питань місцевого значення. Дієвість цього механізму підтверджується як міжнародною практикою, так і поступовим розширенням його застосування у вітчизняних громадах.

Актуальність теми. Однією з головних проблем сучасного суспільства є віддаленість громадян від процесів прийняття управлінських рішень, що негативно впливає на рівень довіри до органів влади, зокрема місцевої. У цьому контексті громадянське суспільство відіграє важливу роль у створенні механізмів для залучення громадян до управління. Зростання соціальної активності населення свідчить про необхідність розроблення ефективних інструментів співпраці між громадянами та владою.

Бюджет участі є одним із найбільш перспективних інструментів такого співробітництва. Він дозволяє мешканцям громад безпосередньо впливати на розподіл бюджетних коштів, сприяє згуртуванню громади, відкриває нові можливості для громадських лідерів та стимулює розвиток територій. Участь громадян у бюджетному процесі не тільки підвищує рівень їхньої довіри до влади, а й забезпечує прозорість і підзвітність у прийнятті рішень.

Проблематика партиципаторного бюджетування привертала увагу багатьох учених, які досліджували як теоретичні засади, так і практичні аспекти цього явища. Серед зарубіжних дослідників особливої уваги заслуговують праці таких економістів і теоретиків державних фінансів, як Ш. Бланкарт, Д. Б'юкенен, А. Вагнер, К. Віксель, Дж. Гелбрейт, Р. Масгрейв, У. Оутс, К. Рау, П. Самуельсон, Дж. Стігліц, Л. Штейн та Р. Штурм. В українському науковому

середовищі суттєвий внесок у розроблення цієї тематики зробили О. Александрова, В. Андрущенко, М. Боголепов, Т. Боголіб, А. Буковинський, О. Василик, І. Луніна, І. Лютий, З. Варналій, Г. П'ятаченко, В. Суторміна та інші.

Попри зростання популярності бюджету участі в Україні, його впровадження в багатьох громадах перебуває на стадії становлення чи відновлення через війну, що потребує теоретичного обґрунтування та вдосконалення механізмів реалізації.

Метою дослідження є визначення теоретичних та практичних підходів до впровадження і реалізації бюджету участі як форми фінансової взаємодії між владою і громадянами.

Завдання дослідження:

- проаналізувати теоретичні основи управління фінансами територіальних громад;
- охарактеризувати бюджет участі як інструмент демократизації бюджетного процесу;
- дослідити нормативні основи його впровадження в Україні;
- вивчити міжнародний досвід реалізації партиципаторного бюджетування;
- оцінити особливості впровадження бюджету участі в Україні в умовах війни;
- розробити рекомендації для подальшого вдосконалення цього механізму.

Об'єкт дослідження – бюджет участі як фінансовий інструмент демократичного управління фінансами територіальних громад.

Предмет дослідження – економічні відносини з питань використання бюджету участі в системі публічних фінансів в сучасних умовах.

Методи дослідження. У роботі застосовано системний підхід для узагальнення теоретичних положень, історичний метод для аналізу розвитку бюджету участі, структурно-аналітичний метод для вивчення досвіду його впровадження в Україні та за кордоном.

Наукова новизна. У дослідженні запропоновано нові підходи до вдосконалення механізмів реалізації бюджету участі в Україні, зокрема через інтеграцію сучасних технологій, розширення громадської участі в умовах воєнного стану та залучення громадян до контролю за виконанням проектів. Це дозволяє вирішити актуальне наукове завдання, пов'язане з обґрунтуванням шляхів підвищення ефективності бюджетного процесу за участі громадян.

Практичне значення. Результати дослідження можуть бути використані органами місцевого самоврядування для вдосконалення процесів впровадження бюджету участі, підвищення його прозорості та залучення громадян до управлінських рішень. Запропоновані рекомендації сприятимуть зміцненню довіри до місцевої влади, забезпечать ефективність витрат бюджетних коштів і створять сприятливі умови для розвитку громад.

Структура роботи відповідає поставленій меті й завданням та включає вступ, три розділи, висновки та список використаних джерел.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ БЮДЖЕТУ УЧАСТІ

1.1. Бюджет участі як інструмент підвищення відкритості бюджетної системи

Однією з основоположних цілей діяльності сучасної демократичної держави є створення умов для достойного життя населення. У межах цієї мети держава зобов'язана забезпечити реалізацію фундаментальних потреб громадян, зокрема у сферах охорони здоров'я, якісної освіти, житлової забезпеченості, культурного зростання та вільного доступу до інформації. Крім того, важливим завданням державної політики є гарантування дотримання соціальних прав, що передбачають належне пенсійне забезпечення, надання допомоги вразливим верствам населення та підтримку молодих сімей згідно з чинним законодавством.

Для реалізації цього завдання необхідний надійний державний бюджет, який формується за рахунок податків та інших обов'язкових платежів. Фактично, за ці кошти громадяни отримують суспільні блага – освіту, медицину, соціальне забезпечення, економічне регулювання, безпеку, дотримання правопорядку та захист громадянських прав і свобод. Ці послуги, які ринок не може ефективно надати, або які є недоступними для окремих громадян через високу вартість, стають завданням держави. З цього погляду державний бюджет можна називати «бюджетом для громадян», оскільки він спрямований на задоволення суспільних потреб.

Окрім цього, забезпечення соціальних зобов'язань держави, закріплених законодавчо як доступ до суспільних благ, є головною функцією соціального бюджету. Соціальні гарантії охоплюють весь населення або його певні групи, причому частина з них надається безоплатно. Таким чином, «бюджет для громадян» значною мірою орієнтований на виконання соціальних функцій.

Водночас поняття «бюджету» є багатограним: воно може означати і закон, і план доходів та витрат, і фінансовий фонд, і інструмент для досягнення стратегічних цілей.

В умовах обмежених фінансових ресурсів підвищення ефективності бюджетних витрат стає можливим через формування прозорих і довірливих відносин між державними органами, бізнесом та суспільством. Важливу роль у цьому процесі відіграє розвиток громадянського суспільства, а також створення зрозумілих і справедливих економічних правил гри.

У Дарессаламській декларації (2011, м. Дар-ес-Салам, Танзанія) зазначено, що відкритий бюджет та бюджетні процеси, які дозволяють громадянам брати участь у прийнятті рішень, є критично важливими для реалізації прав людини в усіх їхніх аспектах – громадянських, політичних, соціальних, економічних і культурних. Основна ідея проєкту «Відкритий бюджет» полягає в тому, що кожен громадянин має як право, так і обов'язок брати участь у процесі формування державного бюджету.

За даними міжнародної організації International Budget Partnership (IBP), яка обчислює індекс відкритості бюджету, оцінюючи прозорість, участь та нагляд за бюджетними процесами, Україна посідає 35 місце у світовому рейтингу, перебуваючи між Намібією і Гондурасом.

Прихильники відкритості державного управління наголошують, що кожен громадянин, який сплачує податки, має право знати, як витрачаються його кошти. У багатьох країнах фінансові інституції вже накопичили значний досвід представлення даних про бюджет у формі відкритих бюджетів (open budgets). Проте навіть за умови розміщення такої інформації у відкритому доступі, наприклад, в Інтернеті, вона не завжди є зрозумілою для широкої аудиторії.

Це свідчить про необхідність забезпечення не лише прозорості, але й доступності бюджетних даних, що є ключовим чинником для побудови довіри громадян до держави.

У різних джерелах поняття «відкритий бюджет» може мати різні назви, такі як «партиципаторний бюджет», «бюджет участі», «публічний бюджет»

тощо. Незважаючи на різноманіття термінів, всі вони позначають один і той самий інститут, який забезпечує безпосередню участь громадян у процесах управління бюджетними коштами.

Процес адаптації бюджетної інформації з технічної фінансової мови до зрозумілої для широкої аудиторії форми отримав назву «громадянський бюджет» або «бюджет для громадян» (citizens' guide to the budget, people's budget). Як правило, це документ або інший інформаційний ресурс, який у доступній та зрозумілій формі демонструє громадянам дані щодо запланованих, затверджених або фактичних доходів і видатків бюджету у тих сферах, які їх безпосередньо цікавлять. У країнах з парламентською конституційною монархією у спрощених версіях бюджетних документів зазвичай уникають використання слова «citizen».

Головна мета бюджету для громадян полягає в тому, щоб надати людям можливість оцінити якість формування бюджету, обсяг бюджетних видатків, їх ефективність, а також стимулювати громадянську активність і посилювати суспільний контроль над бюджетними процесами через порівняння та аналіз цих даних.

З точки зору держави можна виділити основні підходи до розкриття бюджетної інформації [9]:

1. Бюджет для громадян — цей підхід передбачає надання державою узагальненої інформації за основними напрямками бюджету та бюджетного процесу. У цьому випадку «бюджет для громадян» реалізується через комплекс програмно-організаційних заходів, які дають змогу в простій та зрозумілій формі донести до різних соціальних груп інформацію про джерела надходження державних коштів і напрямки їх витрачання. Важливо зазначити, що технічна інформація у вигляді кодів бюджетної класифікації, яка зрозуміла фахівцям, часто є неприйнятною для широкої аудиторії. При цьому конкретні питання громадян щодо таких сфер, як освіта, охорона здоров'я, пенсійне забезпечення та соціальний захист, безпосередньо не завжди пов'язуються з бюджетними витратами без належного пояснення.

2. Бюджет для бізнесу — цей підхід полягає у наданні державою комплексної та детальної інформації про бюджет і бюджетний процес. У цьому випадку «бюджет для бізнесу» виступає як інформаційний інструмент, що включає аналіз бюджетної політики, макро- і мікроекономічних показників розвитку країни, які необхідні для планування і прогнозування діяльності підприємств і бізнес-структур.

Виділяють низку основних критеріїв, якими повинен керуватися громадянський бюджет [9]:

1. Містить об'єктивні, достовірні дані і при цьому не є політичним документом або інструментом пропаганди.

2. Написаний зрозумілою мовою з урахуванням суспільних потреб, із наявністю посилань на більш детальні пояснення для зацікавлених читачів.

3. Використовує прості й наочні форми подання інформації — таблиці, схеми, діаграми, які полегшують сприйняття бюджетних даних.

4. Є самостійним і повним документом, що не потребує додаткового ознайомлення з іншими бюджетними матеріалами для розуміння його змісту.

5. Зосереджується саме на цілях і змісті бюджету, а не на деталях бюджетного процесу та процедур.

6. Відповідає встановленим стандартам якості: повноті, об'єктивності, доцільності, надійності, доступності для розуміння та своєчасності подання інформації.

7. В ідеалі формується як на стадії розробки проєкту бюджету, так і на етапі затвердження парламентом; у разі внесення змін до бюджету оновлення повинні бути відображені і в громадянському бюджеті.

8. Наявність або відсутність громадянського бюджету враховується при формуванні Індексу відкритості бюджету.

Упродовж останніх десятиліть представники різних наукових дисциплін, серед яких Вебстер, Векслер, Ріфф, Скаммел, Габріел і Ленг, Шудсон та інші, активно аналізують, як глобалізаційні процеси, політичні, економічні й технологічні зміни впливають на трансформацію розуміння статусу

громадянина. Зокрема, у порівнянні з моделлю «споживача» спостерігається зміщення акценту від колективних соціальних прав (таких як доступ до охорони здоров'я, освіти, пенсійного забезпечення) до принципів персональної відповідальності та індивідуального вибору. Таке переосмислення сутності громадянства трансформує баланс між державними зобов'язаннями та громадянськими правами.

Паралельно суттєво зросла роль цифрових технологій, новітніх медіа, мобільних пристроїв і спеціалізованих застосунків у щоденному житті. Зокрема, вони активно використовуються для надання державних послуг в електронному форматі, організації громадських ініціатив, включення громадян до процесів ухвалення рішень. Такі технологічні зміни створюють нові передумови для підвищення прозорості державного управління, посилення громадського контролю та залучення населення до формування й реалізації публічної політики, зокрема у сфері бюджетування.

Бюджет для громадян виступає ефективним інструментом залучення населення до ролі активного економічного агента та учасника управлінських процесів. Він сприяє набуттю необхідних знань і компетенцій, яких бракує громадянам, тим самим формуючи активного користувача та споживача бюджетної інформації [6].

Зазвичай громадян найбільше цікавить інформація, що безпосередньо стосується їхнього повсякденного життя, зокрема витрати бюджету на освіту, охорону здоров'я, житлово-комунальне господарство, культуру, спорт та інші соціальні сфери. Оскільки більшість таких видатків фінансується з місцевих бюджетів, потреба глибокого розуміння державного бюджету у широкого кола громадян є менш актуальною. Впливати на бюджетну політику, вести діалог з владою і відстоювати свої інтереси громадяни можуть здебільшого саме на місцевому рівні.

Хоча єдиних нормативних вимог до формування спрощених бюджетних документів не встановлено, міжнародні експерти на основі аналізу даних

«Огляду відкритості бюджетів» сформулювали загальні рекомендації щодо складання, представлення та поширення «бюджетів для громадян» [13]:

1. Рекомендації зі складання бюджету:

- Документ має бути окремим і самодостатнім, зрозумілим максимально широкому колу користувачів без необхідності звертатись до додаткових джерел.
- Передбачає легкий і швидкий доступ до додаткової, більш детальної інформації для зацікавлених користувачів.
- У багатонаціональних країнах документ публікується кількома мовами для забезпечення доступності.

2. Рекомендації з представлення бюджету для громадян:

- Публікація має здійснюватись уповноваженими органами, відповідальними за управління державними фінансами або виконавчою владою.
- Зосереджувати увагу слід на цілях та змісті бюджету, розкривати лише актуальні та реальні питання.
- Інформація має бути точною, достовірною і заслуговувати на довіру.
- Дані потрібно подавати доступними термінами, супроводжувати простими і ефективними графіками, діаграмами та порівняльними показниками за попередні роки.

3. Рекомендації з поширення бюджету для громадян:

- Документ слід поширювати одночасно з офіційною передачею урядом річного бюджету до органів законодавчої влади, щоб громадяни могли ознайомитись із планами уряду, брати участь в обговореннях і впливати на бюджетний процес.
- Використовувати для поширення різноманітні медіа, враховуючи їхню аудиторію та рівень фінансової грамотності населення.
- Залучати до поширення і коментування бюджету соціальні служби, незалежних експертів, неурядові організації та релевантні соціальні групи.

Основний зміст бюджету для громадян повинен включати:

- Економічні припущення, що лежать в основі бюджету, зокрема прогнози економічного зростання, рівня інфляції та очікуваний дефіцит або профіцит бюджету;
- Джерела доходів бюджету;
- Витрати за основними напрямками;
- Пояснення політичних ініціатив, які впливають на значні зміни у доходах або витратах.

Крім того, бюджет для громадян може містити інформацію про механізми формування, виконання та відповідальність на кожному етапі бюджетного процесу. Він може також деталізувати політику уряду у ключових секторах, таких як охорона здоров'я чи освіта, та пояснювати, які рівні бюджету — державний чи місцевий — відповідають за надання відповідних послуг.

Таким чином, бюджет для громадян слід розглядати як документ або комплекс матеріалів, розміщених на різних носіях, що забезпечують доступне і прозоре представлення бюджету та звітів про його виконання. Він розробляється з метою ознайомлення зацікавлених користувачів із завданнями, пріоритетами бюджетної політики, умовами формування та використання бюджетних коштів, джерелами надходжень, обґрунтуванням видатків, а також результатами бюджетних асигнувань. Важливою функцією такого бюджету є залучення громадян до обговорення бюджетних рішень, реалізуючи принцип «розумію — можу брати участь та впливати».

Бюджет для громадян виступає ефективним інструментом залучення населення до ролі активного економічного агента та учасника управлінських процесів. Він сприяє набуттю необхідних знань і компетенцій, яких бракує громадянам, тим самим формуючи активного користувача та споживача бюджетної інформації [13].

Зазвичай громадян найбільше цікавить інформація, що безпосередньо стосується їхнього повсякденного життя, зокрема витрати бюджету на освіту, охорону здоров'я, житлово-комунальне господарство, культуру, спорт та інші соціальні сфери. Оскільки більшість таких видатків фінансується з місцевих

бюджетів, потреба глибокого розуміння державного бюджету у широкого кола громадян є менш актуальною. Впливати на бюджетну політику, вести діалог з владою і відстоювати свої інтереси громадяни можуть здебільшого саме на місцевому рівні.

Хоча єдиних нормативних вимог до формування спрощених бюджетних документів не встановлено, міжнародні експерти на основі аналізу даних «Огляду відкритості бюджетів» сформулювали загальні рекомендації щодо складання, представлення та поширення «бюджетів для громадян» [14]:

1. Рекомендації зі складання бюджету:

- Документ має бути окремим і самодостатнім, зрозумілим максимально широкому колу користувачів без необхідності звертатись до додаткових джерел.
- Передбачає легкий і швидкий доступ до додаткової, більш детальної інформації для зацікавлених користувачів.
- У багатонаціональних країнах документ публікується кількома мовами для забезпечення доступності.

2. Рекомендації з представлення бюджету для громадян:

- Публікація має здійснюватись уповноваженими органами, відповідальними за управління державними фінансами або виконавчою владою.
- Зосереджувати увагу слід на цілях та змісті бюджету, розкривати лише актуальні та реальні питання.
- Інформація має бути точною, достовірною і заслуговувати на довіру.
- Дані потрібно подавати доступними термінами, супроводжувати простими і ефективними графіками, діаграмами та порівняльними показниками за попередні роки.

3. Рекомендації з поширення бюджету для громадян:

- Документ слід поширювати одночасно з офіційною передачею урядом річного бюджету до органів законодавчої влади, щоб громадяни могли ознайомитись із планами уряду, брати участь в обговореннях і впливати на бюджетний процес.

- Використовувати для поширення різноманітні медіа, враховуючи їхню аудиторію та рівень фінансової грамотності населення.

- Залучати до поширення і коментування бюджету соціальні служби, незалежних експертів, неурядові організації та релевантні соціальні групи.

Основний зміст бюджету для громадян повинен включати:

- Економічні припущення, що лежать в основі бюджету, зокрема прогнози економічного зростання, рівня інфляції та очікуваний дефіцит або профіцит бюджету;

- Джерела доходів бюджету;

- Витрати за основними напрямками;

- Пояснення політичних ініціатив, які впливають на значні зміни у доходах або витратах.

Крім того, бюджет для громадян може містити інформацію про механізми формування, виконання та відповідальність на кожному етапі бюджетного процесу. Він може також деталізувати політику уряду у ключових секторах, таких як охорона здоров'я чи освіта, та пояснювати, які рівні бюджету — державний чи місцевий — відповідають за надання відповідних послуг.

Таким чином, бюджет для громадян слід розглядати як документ або комплекс матеріалів, розміщених на різних носіях, що забезпечують доступне і прозоре представлення бюджету та звітів про його виконання. Він розробляється з метою ознайомлення зацікавлених користувачів із завданнями, пріоритетами бюджетної політики, умовами формування та використання бюджетних коштів, джерелами надходжень, обґрунтуванням видатків, а також результатами бюджетних асигнувань. Важливою функцією такого бюджету є залучення громадян до обговорення бюджетних рішень, реалізуючи принцип «розумію – можу брати участь та впливати».

У країнах, які впроваджують бюджети для громадян, користувачів таких документів умовно можна поділити на дві основні категорії: «читачі» бюджету та «отримувачі» бюджетних коштів. Першу групу, особливо в сучасних умовах, складають переважно молодь і студенти — через їхню високу технологічну

грамотність. Водночас вони рідше належать до отримувачів бюджетних виплат і здебільшого ще не є платниками податків.

Ця соціальна група перебуває у тісному, зрозумілому взаємозв'язку між поколіннями, що дає їм унікальну можливість виступати своєрідними «перекладачами» — трансформуючи складну мову відкритих технологічних даних у доступний, побутовий формат для своїх родин. За думкою Богатир Н., така динаміка відображає еволюцію активного громадянства, коли його поняття виходить за межі локальної громади й переходить на рівень домогосподарства. Саме найближче оточення «читача» бюджету — його сім'я — бере на себе відповідальність захищати інтереси менш технологічно обізнаних членів і забезпечувати максимальне використання бюджетних ресурсів.

Бюджет участі є важливим інструментом забезпечення прозорості бюджетної системи та залучення громадян до управління публічними фінансами. Його ключова функція полягає у створенні зрозумілої, доступної і довірливої взаємодії між державою та суспільством через адаптацію складної фінансової інформації до потреб різних соціальних груп.

Підсумовуючи зазначимо, що:

1. Роль бюджету участі: Цей інструмент сприяє підвищенню ефективності використання бюджетних коштів, активізації громадянської участі у бюджетних процесах та забезпеченню суспільного контролю.

2. Відкритість і доступність: Поняття відкритого бюджету зосереджено на розкритті об'єктивної, достовірної і доступної інформації, яка дозволяє громадянам оцінити доцільність бюджетних видатків.

3. Інклюзивність: Бюджет для громадян охоплює не лише спрощені версії документів для громадян, а й деталізовану інформацію для бізнесу та інших зацікавлених сторін.

4. Рекомендації щодо формування: Необхідно забезпечити зрозуміле подання інформації через графіки, таблиці та діаграми, а також своєчасне оновлення даних відповідно до змін у бюджетному процесі.

5. Локальний акцент: Основна увага громадян спрямована на місцеві бюджети, оскільки вони безпосередньо впливають на якість життя у громадах.

6. Залучення громадян: Бюджет участі формує відповідального економічного агента, який володіє знаннями та компетенціями для участі у прийнятті управлінських рішень.

Таким чином, бюджет участі виступає ефективним інструментом розвитку демократії та побудови довіри між державою і громадянами, що є важливим кроком на шляху до більш відкритого та прозорого управління.

1.2. Особливості впровадження партиципаторного бюджетування в Україні

Партиципаторна модель демократії ґрунтується на усвідомленій, активній та відповідальній участі громадян у процесах управління суспільними справами. Така форма взаємодії між громадянами й державою передбачає не лише їхню залученість до виборчих процедур, але й ширшу участь у прийнятті рішень на всіх рівнях публічного управління [9, 98].

У цьому контексті особливого значення набуває механізм партиципаторного бюджетування — відомого також як громадський бюджет або бюджет участі — який протягом понад тридцяти років використовується у світовій практиці як ефективний інструмент демократії. Його популярність зумовлена здатністю сприяти активному включенню громадян у вирішення питань місцевого значення та формування фінансової політики громади.

Бюджет участі є демократичним методом управління місцевими фінансами, що надає громадянам можливість не лише ознайомлюватися з особливостями бюджетного процесу, а й безпосередньо долучатися до обговорення та розподілу публічних коштів. Він виконує не лише управлінську, а й просвітницьку функцію, сприяючи формуванню громадянської відповідальності, підвищенню рівня обізнаності та зміцненню довіри до органів влади.

Ключовими принципами функціонування бюджету участі є відкритість, прозорість і підзвітність, що дозволяє не лише ефективніше управляти фінансовими ресурсами, але й знижувати ризики проявів корупції, протекціонізму чи клієнтелізму. Таким чином, партиципаторне бюджетування виступає важливим елементом розвитку інституційної спроможності місцевого самоврядування й залучення громади до реальних процесів прийняття рішень.

У структурі демократичних інструментів бюджет участі займає особливе місце, адже він передбачає максимально можливий рівень залучення громадян до публічного врядування. Це варіюється від пасивного інформування населення, через консультації та обговорення, до прямої участі у прийнятті рішень.

На думку дослідників О. Кириленко та І. Чайковської, бюджет участі можна розглядати у двох аспектах. У широкому розумінні він передбачає докорінну зміну підходів до управління містом, перехід від класичної представницької демократії до демократії участі, що акцентує увагу на безпосередньому залученні громадян до політичного процесу на рівні місцевого самоврядування. У вузькому сенсі бюджет участі є демократичним процесом, у межах якого мешканці самостійно вирішують, як витратити визначену частину місцевого бюджету [23, 88].

Запровадження партиципаторного бюджетування в Україні відкриває нові перспективи для зміцнення місцевої демократії та активізації громадянського суспільства, що сприяє формуванню довіри між владою та населенням. Водночас, для його ефективного функціонування необхідні систематичне інформування громадян, створення сприятливих умов для участі та забезпечення прозорих механізмів ухвалення рішень.

Г. Возняк визначає: «бюджет участі як процес співпраці органів місцевого самоврядування з громадськістю, спрямований на залучення мешканців міста до ухвалення рішень щодо розподілу частини міського бюджету. Такий процес передбачає подання проєктів, голосування за них та контроль за їх реалізацією в межах параметрів, визначених міською радою»[12].

Зарубіжні дослідники окреслюють низку унікальних характеристик, які вирізняють бюджет участі серед інших демократичних механізмів:

1. Фокус на фінансових і бюджетних процесах. На відміну від інших форм участі, таких як містобудування чи стратегічне планування, партиципаторне бюджетування (ПБ) концентрується на розподілі обмежених ресурсів. Його головним питанням є те, як найкраще використати доступні бюджетні кошти.

2. Рівень реалізації. Для впровадження бюджету участі необхідно залучати виборні органи міського чи районного рівня, які мають повноваження в управлінні ресурсами. Цей процес неможливий на рівні органів самоорганізації населення, оскільки вони не володіють необхідними компетенціями.

3. Тривалість процесу. Бюджет участі є повторюваним процесом, який триває протягом багатьох років. Разові заходи, такі як окрема зустріч або референдум, не відповідають суті ПБ.

4. Публічне обговорення. Ефективність партиципаторного бюджетування залежить від специфічної форми публічного діалогу. Звичайне запрошення громадян до обговорення у місцевих радах або проведення опитування без взаємодії між учасниками не є повноцінним проявом ПБ.

5. Підзвітність. Результати бюджетування мають відповідати громадській волі. Це досягається завдяки регулярним зустрічам чи публікаціям, під час яких організатори звітують про реалізацію запропонованих проєктів. Таким чином, забезпечується прозорість і довіра до процесу.

Ці особливості створюють основу для ефективного використання бюджету участі як механізму, що не лише розширює можливості громадян, але й підвищує рівень довіри до місцевої влади. Упровадження цього інструменту в Україні сприяє розвитку партиципаторної демократії та стимулює активну участь мешканців у процесах управління.

Процес впровадження партиципаторного бюджету вперше розпочався у місті Пуерто-Алегрі, Бразилія, у 1989 році. З того часу цей інструмент демократії

здобув популярність у багатьох країнах світу, поширившись на сотні міст. Щороку кількість громад, що впроваджують ПБ, невинно зростає.

На сьогодні єдиного визначення поняття "громадський бюджет" не існує, однак більшість науковців погоджуються, що це є інструментом прямої демократії. Важливим елементом цього процесу є його відкритість і залучення всіх зацікавлених сторін до обговорення та ухвалення рішень.

Згідно з визначенням, представленим на сайті Фундації польсько-української співпраці ПАУСІ, «партиципаторне бюджетування ("бюджет участі", "громадський бюджет") є формою прямої демократії. Це відкритий процес дискусії та ухвалення рішень, в якому кожен мешканець громади може подати власну пропозицію і через голосування вирішити, як використати частину місцевого бюджету» [5].

Подібне визначення пропонують і інші науковці, які наголошують, що партиципаторний бюджет є демократичним механізмом, що дозволяє жителям

Процес реалізації громадського бюджету включає кілька ключових етапів, які можуть бути візуалізовані за допомогою схематичного зображення (Рис. 1.1). Ці етапи зазвичай охоплюють:

1. Підготовку та планування – створення робочої групи, визначення ключових параметрів бюджету участі.
2. Інформування та залучення громади – кампанія з популяризації та роз'яснення механізму участі серед жителів.
3. Подання пропозицій – громадяни подають свої ідеї та проєкти.
4. Обговорення та перевірка – відбір проєктів відповідно до критеріїв, затверджених місцевою владою.
5. Голосування – вибір пріоритетних проєктів шляхом прямого голосування громадян.
6. Реалізація проєктів – впровадження обраних ініціатив.
7. Моніторинг і звітність – контроль виконання проєктів та звітування перед громадою.

Ця послідовність дозволяє забезпечити прозорість, підзвітність і ефективність у розподілі публічних фінансових ресурсів.

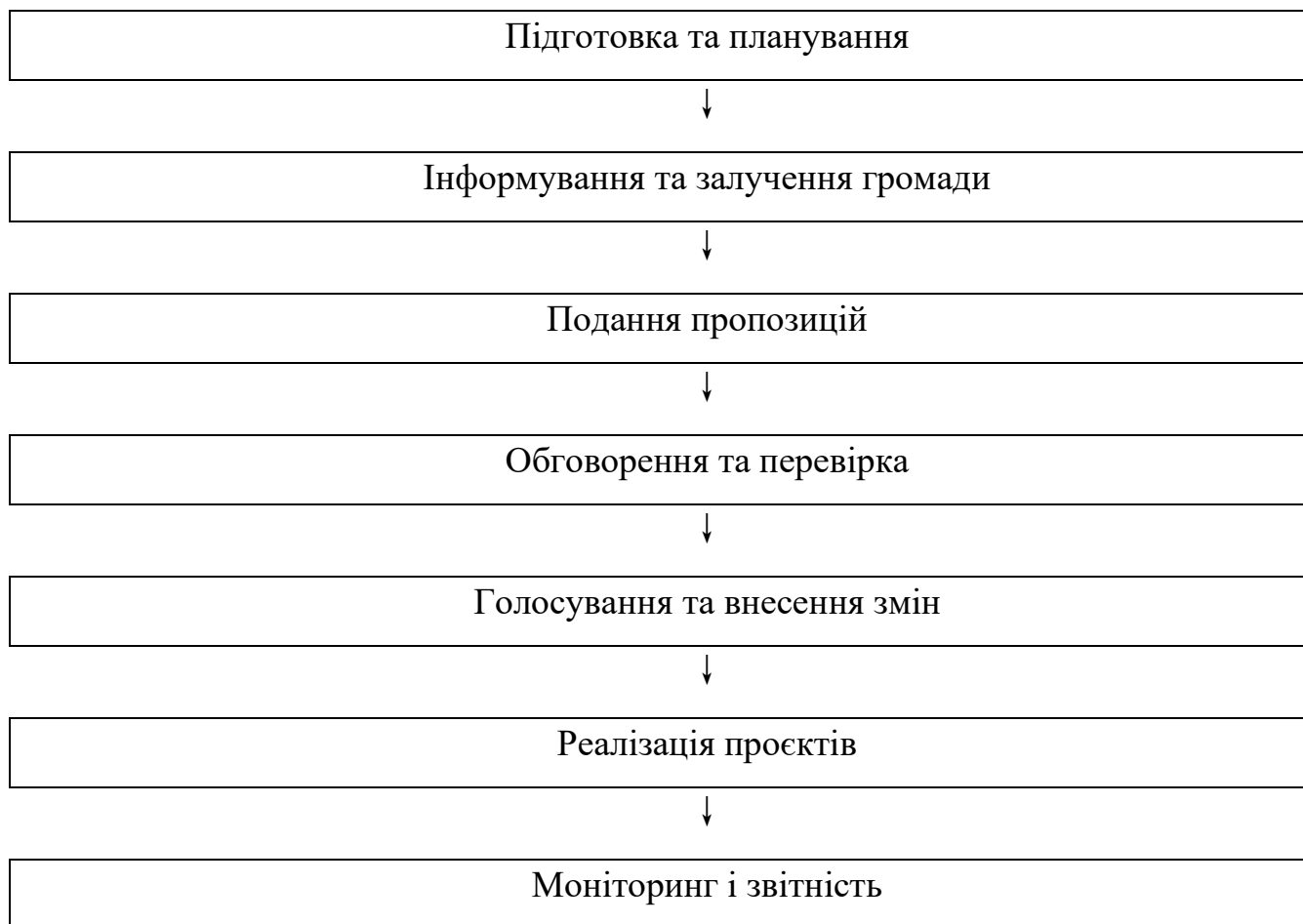

Рис.1.1. Етапи розробки та прийняття партиципаторного бюджету

У сучасному світі активно впроваджується механізм "бюджету участі" як ефективний інструмент прямої демократії, що надає громадянам можливість брати участь у прийнятті рішень щодо розподілу частини бюджетних коштів міста.

Бюджет участі є новаторським форматом взаємодії між органами влади та громадськістю, який сприяє більш активному залученню населення до процесу ухвалення фінансових рішень, важливих для місцевого розвитку. Це підхід, у якому громадяни мають реальну змогу висловити свою думку щодо визначення пріоритетів у використанні публічних фінансів.

Головною метою впровадження механізму громадського бюджету є забезпечення ефективної взаємодії між органами місцевого самоврядування та жителями громади. Така взаємодія спрямована на:

- задоволення потреб населення,
- сприяння розвитку демократичних інститутів у суспільстві,
- вирішення соціально важливих питань,
- зміцнення довіри громадян до органів влади.

Громадські бюджети (ГБ) є потужним інструментом, який об'єднує зусилля влади та громадян у спільному вирішенні нагальних питань місцевого розвитку. Вони сприяють:

- консолідації ресурсів,
- підвищенню спроможності територіальних громад,
- зростанню прозорості в управлінні бюджетними коштами,
- підвищенню довіри до ухвалених рішень.

На законодавчому рівні в Україні участь громадян у бюджетному процесі поки що чітко не врегульована. Водночас впровадження механізмів громадського бюджету могло б сприяти реалізації основних принципів бюджетної системи, зокрема:

- публічності та прозорості,
- справедливості та неупередженості.

Згідно зі статтею 95 Конституції України: «Бюджетна система України будується на засадах справедливого і неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами. Виключно законом про Державний бюджет України визначаються будь-які видатки держави на загальносуспільні потреби, розмір і цільове спрямування цих видатків» [20].

Впровадження бюджету участі, що відповідає зазначеним принципам, може стати потужним кроком до розвитку більш прозорої та ефективної бюджетної системи в Україні.

Згідно зі статтею 38 Конституції України: «Громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих

референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, крім того, кожен громадянин має право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, місцевого самоврядування, а також посадових і службових осіб. Ці органи зобов'язані розглянути звернення та надати обґрунтовану відповідь у визначений законом строк»[2].

Конституція України не містить обмежень щодо залучення громадян до процесу підготовки основного фінансового документа держави та контролю за його виконанням. Однак, на законодавчому рівні участь громадян у цих процесах залишається неврегульованою.

На місцевому рівні можливості для залучення громадян до бюджетного процесу є більш доступними. Згідно зі статтею 140 Конституції України: «Місцеве самоврядування є правом територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України» [24].

Нормативно-правове регулювання участі громадян в управлінні державними та місцевими справами в Україні ґрунтується на низці законодавчих актів, що забезпечують правові механізми реалізації демократичних процедур.

Зокрема, Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» визначає, що громадяни здійснюють своє право на участь у місцевому самоврядуванні шляхом приналежності до відповідної територіальної громади, яка, у свою чергу, виступає носієм публічної влади на локальному рівні.

Крім того, Бюджетний кодекс України встановлює основоположні принципи функціонування бюджетної системи, серед яких центральне місце посідає принцип публічності та прозорості. Цей принцип передбачає відкритий доступ громадськості до інформації, що стосується формування, розгляду, затвердження, виконання та контролю за виконанням бюджетів усіх рівнів, що, в свою чергу, створює умови для ефективного громадського нагляду за використанням публічних фінансів (стаття 7 БК України).

Відповідно до статті 28 Кодексу, органи місцевого самоврядування забезпечують публікацію інформації про місцеві бюджети, включаючи рішення про бюджет та звіти про його виконання: «Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» (ст. 28). Виконавчі органи місцевих рад уповноважені: складати, схвалювати та подавати прогноз місцевого бюджету, складати проект місцевого бюджету та подавати його на затвердження, забезпечувати виконання бюджету, подавати щоквартальні звіти про виконання бюджету відповідним радам, готувати пропозиції щодо проектів районних і обласних бюджетів» [7].

Участь громадян у бюджетному процесі на державному рівні не має чіткої законодавчої бази, однак механізми, закріплені Конституцією та іншими законами, дозволяють громадянам брати активну участь у бюджетному процесі на місцевому рівні. Розширення прав і можливостей громадян у сфері контролю та управління бюджетними коштами сприятиме зміцненню довіри до органів влади, прозорості та ефективності бюджетної політики.

Згідно з Бюджетним кодексом України, органи місцевого самоврядування в селах, селищах, містах та районах у містах мають повноваження самостійно розробляти, затверджувати і виконувати місцеві бюджети [7]. Формування цих бюджетів відбувається з урахуванням таких ключових положень:

1. Доходи визначаються на основі статей 64 та 69 Бюджетного кодексу.
2. Видатки і кредитування регулюються статтями 89 і 91 Кодексу.
3. Бюджетні відносини з Державним бюджетом визначаються статтями 97, 99, 100, 103-2, 103-4 і 108.
4. Місцеві запозичення здійснюються відповідно до статей 16 і 74 Кодексу.

На сьогодні механізм бюджету участі на місцевому рівні в Україні не врегульовано на державному рівні жодним нормативно-правовим актом. Попри це, у 2018 році до Бюджетного кодексу були внесені зміни, які стосувалися лише реалізації проектів «Всеукраїнського громадського бюджету».

Основними документами, які слугують підґрунтям для впровадження

громадського бюджету, є: Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні»; Бюджетний кодекс України; Наказ Мінфіну «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо механізмів участі громадськості у бюджетному процесі на місцевому рівні», який має інформаційно-роз'яснювальний характер.

Відповідно до статті 26 Закону України «Про місцеве самоврядування», органи місцевого самоврядування реалізують громадські бюджети, але механізм цього процесу визначається на місцевому рівні індивідуально.

Для впровадження бюджету участі необхідно:

1. Розробити і затвердити нормативні документи, такі як Положення про громадський бюджет або цільову програму.
2. Залучити громадськість до процесу розробки, що забезпечить прозорість і врахування громадської думки.

У Положенні або цільовій програмі визначаються: вимоги до проєктів; етапи проходження проєктів; порядок розгляду, аналізу та голосування; обсяги і джерела фінансування; шляхи реалізації та контролю проєктів.

Особливу увагу слід приділити вибору електронного майданчика для подання та голосування за проєкти. У деяких громадах практикують змішане голосування (електронне та паперове), що також слід зазначити в нормативному документі.

Більшість українських міст вже затвердили як Положення про громадський бюджет, так і цільові програми. Загалом вони мають схожий зміст і визначають громадський бюджет як: інструмент прямої демократії; процес взаємодії органів місцевого самоврядування з громадськістю; механізм залучення мешканців до участі в бюджетному процесі; засіб забезпечення прозорості, відкритості та вільного доступу до інформації.

Хоча механізм громадського бюджету на державному рівні в Україні ще потребує вдосконалення, органи місцевого самоврядування активно впроваджують цей інструмент. Це свідчить про значний інтерес громадян до участі в розподілі бюджетних коштів, а також про прагнення місцевої влади до прозорості й демократичності в управлінні ресурсами громади.

Для ефективного впровадження бюджету участі необхідно детально регламентувати його механізм через положення про громадський бюджет. Основні елементи, які повинні бути включені в такий документ:

1. Модель громадського бюджету: чиновницька (за значного впливу органів влади) чи громадська (з акцентом на ініціативах мешканців).
2. Профіль учасників: автора проєкту: вік, громадянство, належність до територіальної громади; особи, яка голосує: аналогічні критерії.
3. Способи ідентифікації: для авторів проєктів і тих, хто голосує.
4. Процедури голосування: спосіб, кількість проєктів, механізми встановлення результатів.
5. Попередній розгляд: порядок оцінювання проєктів комісією чи координаційною радою, можливість оскарження рішень, підстави для відмови.
6. Реалізація проєктів: порядок, етапи, відповідальні сторони.
7. Залучення громадськості: на кожному етапі впровадження.
8. Параметри бюджету: фінансові обмеження, джерела фінансування, механізми розподілу коштів.

Учасниками процесу можуть бути громадяни України, а також іноземці чи особи без громадянства. У деяких містах, таких як Дніпро, Київ, Львів, Тернопіль і Черкаси, участь дозволена без обмежень щодо реєстрації місця проживання.

Відсутність законодавчо встановлених стандартів на загальнодержавному рівні дозволяє враховувати регіональні особливості та створювати унікальні інклюзивні механізми. Проте це може призвести до помилок на етапах реалізації. Аналіз практики громад свідчить, що нормативні документи часто вдосконалюються, аби усунути виявлені проблеми.

Основні критерії: завершення реалізації протягом одного року; відповідність компетенціям органів місцевого самоврядування; реалізація лише на територіях, які перебувають у розпорядженні громади; узгодженість з існуючими програмами розвитку міста; реальний кошторис, що включає всі витрати; комплексний підхід до розробки проєкту; публічна сфера реалізації.

Одним із принципів бюджету участі є те, що рішення, ухвалені мешканцями через голосування, мають бути обов'язковими до виконання органами місцевого самоврядування, що забезпечується громадським контролем.

У країнах, де законодавчо закріплено принципи партиципаторного бюджетування (Перу, Польща, Південна Корея, Швеція), ця практика має швидше розповсюдження, вищу результативність та активніше залучення громадськості.

Для розвитку механізму громадського бюджету в Україні важливо забезпечити баланс між гнучкістю місцевих ініціатив та створенням базових стандартів на загальнодержавному рівні. Це сприятиме ефективнішій реалізації проєктів, уникненню помилок та максимальному залученню громадян до бюджетного процесу.

Як видно, в Україні існує нормативно-правова база, що створює умови для залучення громадян до бюджетного процесу та дає можливість впроваджувати досвід бюджету участі. Громадяни отримують право брати участь у розподілі визначеної частини місцевого бюджету. Водночас, законодавче регулювання процесу впровадження і реалізації громадських бюджетів (бюджетів участі) є обмеженим і здебільшого зводиться до положень про громадський бюджет, які затверджуються рішенням міської ради або розпорядженням міського голови відповідної територіальної громади.

РОЗДІЛ 2

ОЦІНКА РЕАЛІЗАЦІЇ БЮДЖЕТУ УЧАСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ

2.1. Сучасний стан і особливості реалізації бюджету участі в територіальних громадах

Інструмент громадського бюджету створює умови для прямої участі мешканців у процесі розподілу визначеної частини коштів місцевого бюджету. У населених пунктах, де впроваджується цей механізм, кожен житель має змогу ініціювати власний проєкт, спрямований на покращення якості життя в громаді, подати його на конкурс, мобілізувати підтримку інших членів громади, а також відстежувати етапи його реалізації органами місцевої влади.

Бюджет участі, або громадський бюджет, в Україні бере свій початок у 2015 році, коли перші міста — Черкаси, Чернігів, Луцьк і Полтава — впровадили цю практику. З того часу інструмент партиципаторного бюджетування набув широкого поширення, охоплюючи більшість обласних центрів та великих міст країни.

Згідно з даними платформи Data.gov.ua, за період 2015–2021 років спостерігалось стабільне зростання кількості поданих проєктів та виділених коштів на їх реалізацію. Зокрема, кількість поданих проєктів зросла з 62 у 2015 році до понад 3 000 у 2021 році, а сума виділених коштів — з 1,5 млн грн до понад 150 млн грн відповідно.

Однак, з початком повномасштабного вторгнення Росії в Україну у 2022 році, реалізація бюджету участі зазнала суттєвих змін. Багато міст були змушені призупинити або скоротити програми громадського бюджетування через перенаправлення коштів на оборонні та гуманітарні потреби.

У 2023–2024 роках лише вісім міст України продовжили реалізацію бюджету участі, серед яких Івано-Франківськ, Вінниця, Володимир, Кам'янське, Луцьк, Тернопіль, Умань та Хмельницький. У цих містах громадяни мали

можливість подавати проєкти та голосувати за них, хоча обсяги фінансування були зменшені.

Загалом, за період 2015–2024 років бюджет участі в Україні пройшов шлях від пілотних проєктів до сталого інструменту громадської участі, що дозволяє мешканцям безпосередньо впливати на розподіл частини місцевого бюджету. Попри виклики, зокрема пов’язані з війною, практика партиципаторного бюджетування продовжує розвиватися, адаптуючись до нових умов та потреб громад.

Таблиця 2.1.

Динаміка бюджету участі в Україні 2015–2024 роки

Рік	Кількість міст-учасників	Подані проєкти	Переможні проєкти	Виділені кошти (млн грн)
2015	4	62	20	1,5
2016	12	250	80	5,0
2017	25	600	200	15,0
2018	50	1 200	400	40,0
2019	70	2 000	700	80,0
2020	80	2 500	900	120,0
2021	88	3 000	1 000	150,0
2022	30 було заплановано	1 000	300	50,0
2023	8	200	80	20,0
2024	8	250	100	25,0

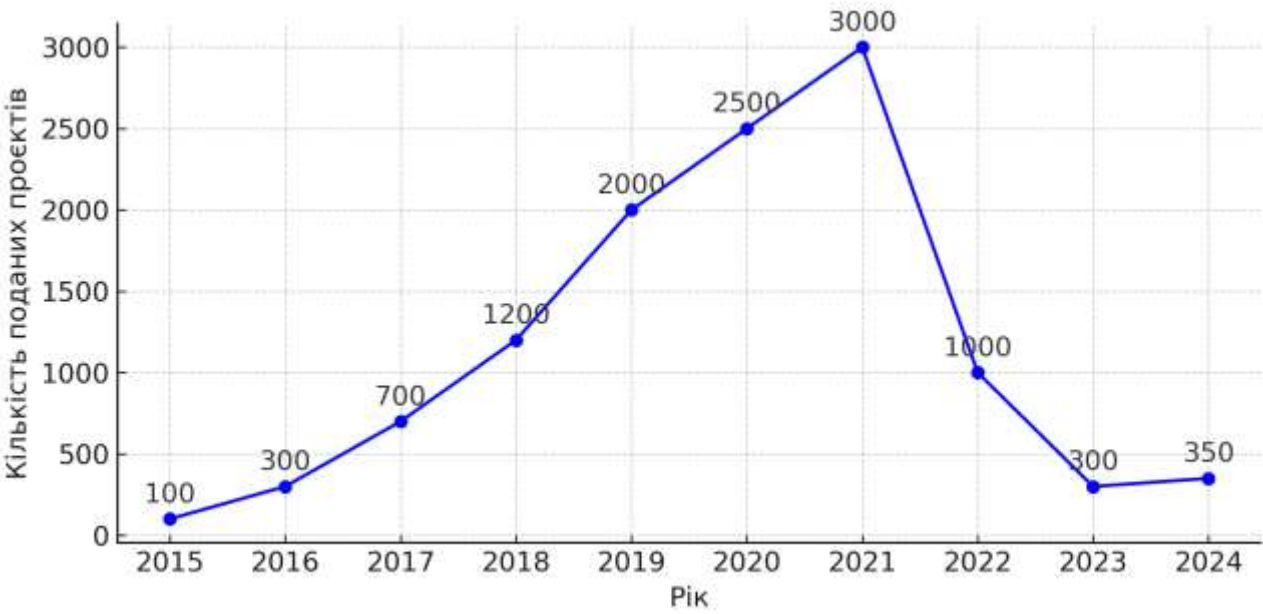

Рисунок 2.1. Динаміка кількості поданих проєктів бюджету участі в Україні

Графік, що ілюструє зростання кількості поданих проєктів з 2015 по 2021 рік та зниження у 2022–2023 роках.

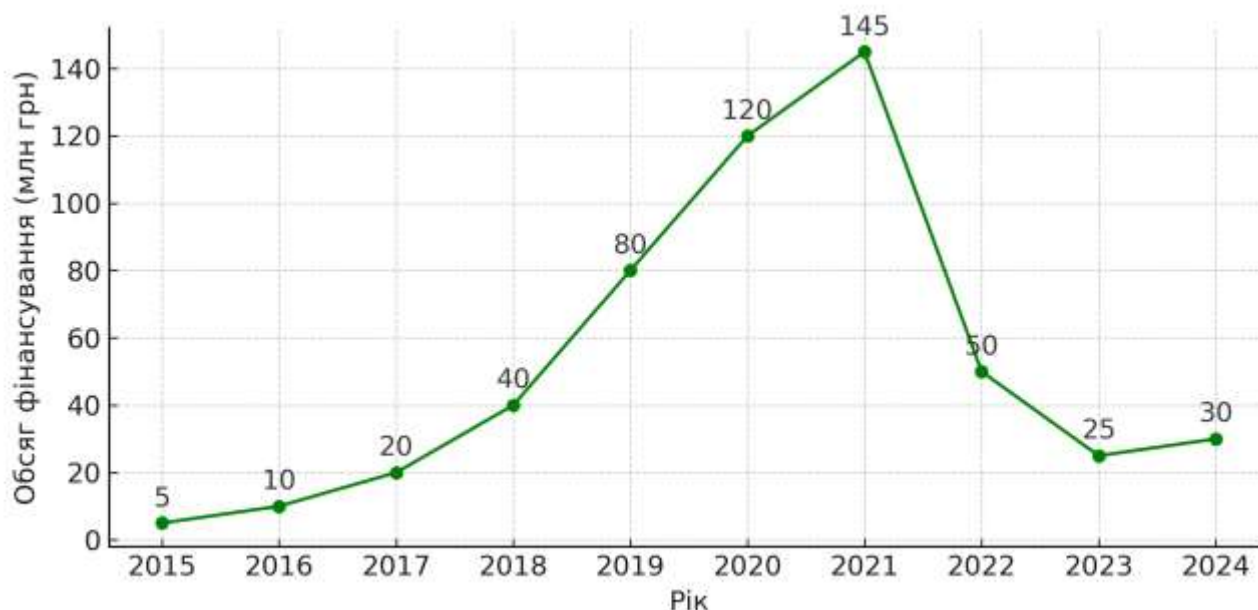

Рисунок 2.2. Динаміка виділених коштів на реалізацію проєктів бюджету участі в Україні

Графік, що демонструє збільшення фінансування проєктів до 2021 року та зменшення у 2022–2024 роках.

Таким чином, бюджет участі в Україні за останнє десятиліття став важливим інструментом залучення громадян до процесу прийняття рішень на місцевому рівні. Незважаючи на виклики, практика громадського бюджетування продовжує розвиватися, сприяючи підвищенню прозорості та ефективності використання бюджетних коштів.

У більшості громад України обсяг коштів, який спрямовується на реалізацію бюджету участі, зазвичай не перевищує 1% від загального обсягу доходів місцевого бюджету за поточний рік. У таких містах, як Київ, Дніпро та Кропивницький, передбачена можливість співфінансування проєктів у випадках, коли їх загальна вартість перевищує граничні суми, встановлені відповідним нормативним положенням. Водночас ініціатор зобов'язаний чітко окреслити, які

саме заходи будуть реалізовані виключно за рахунок коштів громадського бюджету.

Під час подання заявок в більшості міст передбачено поділ ініціатив на малі та великі проєкти. Так, граничний обсяг фінансування для малих проєктів складає до 500 тис. грн, а для великих – від 500 тис. грн до 1,5 млн грн. У структурі розподілу коштів на реалізацію громадських ініціатив зазвичай дотримуються пропорції: близько 60% бюджету участі виділяється на малі проєкти, а решта – на великі.

Процедура подання проєктів включає обов’язковий етап збору підписів на підтримку ініціативи. Залежно від категорії проєкту, необхідно зібрати від 10 до 50 підписів (для малих) та від 25 до 100 підписів (для великих). У місті Києві застосовується деталізований механізм: для кожних 100 тис. грн вартості проєкту потрібно зібрати 100 голосів підтримки, а при перевищенні цієї суми – додатково по 50 голосів за кожні наступні 100 тис. грн.

Таблиця 2.2.

Рівень поширення практики бюджету участі у містах залежно від їх чисельності населення

Класифікація міст за чисельністю населення	Кількість міст із впровадженням бюджетом участі	Загальна кількість міст	Відсоток впровадження, %
Малі міста (до 20 тис.)	7	260	2,6
Середні міста (20–100 тис.)	50	155	32,2
Великі міста (100–500 тис.)	25	37	67,5
Дуже великі міста (500 тис.–1 млн)	3	5	60,0
Міста-мільйонники (понад 1 млн)	3	3	100,0
Великі міста (100–500 тис.)	25	37	67,5
Дуже великі міста (500 тис.–1 млн)	3	5	60,0
Міста-мільйонники (понад 1 млн)	3	3	100,0
Усього	88	460	19,1

Показовими є приклади міст-мільйонників, зокрема Києва, Одеси та Харкова, де ініціаторами проєктів можуть виступати не лише фізичні особи, а й громадські організації та суб'єкти господарювання. У Харкові, наприклад, для представників громадського сектору встановлено квоту в 40% від загальної кількості проєктів.

Найвищі показники фінансування проєктів на одного мешканця демонструють такі міста, як Черкаси, Чернігів, Львів та Одеса. У свою чергу, найбільша активність у поданні проєктних пропозицій зафіксована в Києві, Івано-Франківську, Дніпрі, Чернівцях і Хмельницькому – саме тут на одного жителя припадає найбільша кількість поданих ініціатив.

Однак із початком повномасштабної збройної агресії з боку Російської Федерації процеси громадського бюджетування зазнали істотного впливу. Багато громад тимчасово призупинили реалізацію проєктів або скоротили фінансування через необхідність перерозподілу ресурсів на потреби оборони, гуманітарної допомоги й відновлення критичної інфраструктури. Незважаючи на це, в окремих містах, зокрема в Івано-Франківську, зберігається зацікавлення до партиципаторних практик, що свідчить про наявність стійкого громадянського потенціалу навіть в умовах воєнного стану.

Іншою причиною зупинки програми називають постанову Кабміну № 590, яка забороняє необов'язкові видатки під час воєнного стану. Це зазначали у своїх відповідях і інші міські ради, про що писав Рух ЧЕСНО, і деякі РДА столиці. До прикладу, Шевченківська РДА у відповіді на запит вказала, що станом на 1 січня 2023 року реалізація громадських проєктів не здійснювалась, адже згадана постанова не давала змоги проводити оплату за товари, роботи та послуги, що передбачені для виконання громадських проєктів.

Аналіз практики впровадження бюджету участі у 2023–2024 роках засвідчує суттєве скорочення кількості громад, які продовжили реалізовувати цей інструмент. З-поміж 100 проаналізованих міст лише вісім забезпечили фактичне функціонування громадського бюджету, а саме: Вінниця, Володимир, Івано-Франківськ, Кам'янське, Луцьк, Тернопіль, Умань та Хмельницький.

Джерелами інформації стали відкриті дані з офіційних вебпорталів міських рад, електронних сервісів «Громадський бюджет», «Громадський проект» та повідомлення засобів масової інформації.

Результати дослідження свідчать про неоднорідність у темпах і формах реалізації бюджету участі. У низці міст, зокрема у Вінниці, Володимирі, Кам'янському та Тернополі, у 2023 році відбувався лише етап подання проєктних заявок, тоді як в Умані та Хмельницькому цей етап перенесли на 2024 рік. У Луцьку та Івано-Франківську реалізація бюджету участі продовжувалась у повному обсязі протягом двох років поспіль, що свідчить про інституційну сталість відповідної практики.

В окремих випадках спостерігалися приклади формального підходу до реалізації бюджету участі. Наприклад, у місті Костопіль було оголошено прийом проєктів на серпень 2024 року, однак ані на офіційному сайті, ані в соціальних мережах органу місцевого самоврядування не було оприлюднено жодного повідомлення про початок процедури. Відповідно, відсутність публічного інформування унеможливила участь громадськості в конкурсі.

Суттєвий вплив воєнного стану простежується також у призупиненні реалізації бюджету участі в таких містах, як Львів, Дніпро та Ужгород. Зокрема, у Львові замість традиційного механізму обговорювали впровадження так званого Волонтерського бюджету, що мав би спрямовувати кошти на підтримку сил оборони, проте ця ініціатива не була реалізована на практиці.

Переважає більшість міст, які продовжують використовувати партиципаторні механізми, розташовані у центральних і західних регіонах країни. Водночас найбільша частка ініціатив профінансована обласними центрами та великими містами, що обумовлено їхньою фінансовою спроможністю. Проте окремі приклади, такі як Володимир та Кам'янське, демонструють, що обмежені фінансові ресурси не є перешкодою для реалізації громадського бюджету.

У контексті воєнного часу трансформувалися і тематичні пріоритети запропонованих проєктів. Якщо раніше більшість ініціатив стосувалися

покращення міської інфраструктури, культурного середовища та спортивної інфраструктури, то тепер основна увага спрямована на підтримку Сил оборони України. Серед актуальних напрямів – закупівля засобів зв'язку та дронів, облаштування укриттів, підтримка внутрішньо переміщених осіб, психологічна та соціальна реабілітація ветеранів і військовослужбовців, а також допомога родинам загиблих.

Поряд із цим продовжують реалізовуватись проєкти соціального та освітнього спрямування: облаштування спортивних майданчиків у закладах освіти, оновлення бібліотечних фондів, організація культурного дозвілля для соціально вразливих категорій населення, закупівля обладнання для психологічної підтримки дітей.

На основі проведеного аналізу напрацьовано рекомендації щодо адаптації механізму бюджету участі до умов воєнного стану. Зокрема, пропонується не відмовлятися повністю від партиципаторного інструменту, а зменшити його фінансове навантаження через скорочення бюджетних лімітів і зосередження на мікропроєктах із високим соціальним ефектом. Ефективним підходом може стати також спрямування бюджетів участі на вирішення воєнних і гуманітарних проблем, зокрема підтримку ветеранів, переселенців, адаптацію інфраструктури до нових викликів та підвищення її енергоефективності.

Загалом, попри складні безпекові умови, українські громади демонструють готовність зберігати участь населення в управлінських процесах. Активність громадськості в межах бюджету участі засвідчує прагнення жителів до впливу на розподіл коштів громади та посилення зв'язку між місцевою владою і громадянами. Тож збереження та адаптація цього механізму є стратегічно важливим для підтримки демократичного управління в умовах війни.

Отже, у 2022 році громадський бюджет не реалізовувався, а у 2023-2024 роках реалізовувався у таких міста:

- Вінниця: приймали проєкти у 2023 році.
- Володимир: приймали проєкти у 2023 році.
- Івано-Франківськ: повна реалізація протягом обох років.

- Кам’янське: приймали проекти у 2023 році.
- Луцьк: повна реалізація протягом обох років.
- Тернопіль: приймали проекти у 2023 році.
- Умань: приймали проекти у 2024 році.
- Хмельницький: приймали проекти у 2024 році.

Дані про проекти бюджету участі доступні у форматі CSV на порталі відкритих даних України.

2.2. Аналіз бюджету участі в Івано-Франківській територіальній громаді

Практика громадського бюджету в Івано-Франківську вийшла за межі звичайного механізму фінансування локальних ініціатив і набула значення важливого інструменту виявлення суспільних потреб, формулювання ідей та просування цінностей міської громади. Однією з ключових функцій бюджету участі є створення платформи для конструктивної комунікації між органами місцевої влади та мешканцями, що сприяє зміцненню довіри, налагодженню зворотного зв’язку та колективному прийняттю рішень, які впливають на розвиток міської інфраструктури, покращення соціального середовища та реалізацію пріоритетів територіальної громади.

Завдяки механізму партиципаторного бюджетування забезпечується високий рівень прозорості у прийнятті рішень щодо розподілу публічних фінансів. Громадяни не лише отримують змогу ініціювати проекти, але й мають інструменти для моніторингу ефективності використання бюджетних ресурсів.

Процес реалізації громадського бюджету в Івано-Франківську передбачає активне залучення громадян на всіх його етапах — від розробки ідей до голосування та нагляду за втіленням проектів. Важливою особливістю є спільний характер цієї роботи: автори проектів об’єднуються з мешканцями свого мікрорайону, обговорюють і вдосконалюють ініціативи, спільно просувають їх і залучають інші групи до підтримки.

Громадський бюджет функціонує як послідовний циклічний процес, який включає низку логічно взаємопов'язаних етапів: інформування громади, подання проєктних заявок, технічний відбір і публічну презентацію, голосування, визначення переможців, реалізацію проєктів та звітування про результати. Такий підхід забезпечує сталість механізму та послідовне залучення громадян до участі в розвитку міста.

Івано-Франківськ залишається одним із небагатьох міст України, де бюджет участі активно реалізується навіть в умовах війни. У 2023–2024 роках місто входить до вісімки громад, які продовжують впроваджувати цю ініціативу.

Бюджет участі (громадський бюджет) в Івано-Франківській міській територіальній громаді вже декілька років поспіль демонструє стійку динаміку зростання за кількістю поданих проєктів, залучених громадян та обсягів фінансування. Навіть в умовах воєнного стану, місто зберегло активність в реалізації цієї демократичної ініціативи, що свідчить про належний рівень залучення громадськості до управлінських процесів.

У 2023 році мешканці Івано-Франківська подали 104 проєкти, усі з яких були допущені до голосування. За результатами конкурсного відбору переможцями стали 38 ініціатив. Загальна сума фінансування в рамках бюджету участі становила 25 747 397 грн. Серед них 19 проєктів належали до освітньої сфери (на загальну суму 7 995 283 грн), 5 стосувалися благоустрою, а решта 14 були класифіковані як 'інші'.

Таблиця 2.3.

Порівняльна статистика бюджету участі Івано-Франківська у 2023–2024 роках

Рік	Подано проєктів	Відхилено проєктів	Допущено до голосування	Переможців	Додатково реалізовано	Сума фінансування, грн
2023	104	0	104	38	0	25747397
2024	150	3	57	40	3	30000000
2025	159	14	145	40	3	50000000

У 2025 році в Івано-Франківській міській територіальній громаді в межах програми «Бюджет участі» було оголошено результати відбору проєктів, які отримають фінансування. Загальний бюджет на реалізацію громадських ініціатив становить 50 мільйонів гривень. Суттєвим нововведенням цієї програми стало не лише збільшення обсягу фінансування, але й запровадження нової категорії проєктів, орієнтованих на підтримку Збройних сил України, на які заплановано спрямувати 20 мільйонів гривень.

У результаті конкурсного відбору серед понад 150 поданих заявок було обрано 40 переможців. До освітньої категорії включено 18 проєктів, серед яких переважають шкільні, дошкільні та позашкільні ініціативи. Серед шкільних проєктів варто відзначити модернізацію освітнього простору, облаштування спортивної інфраструктури, а також покращення умов харчування та безпеки в ліцеях міста. Дошкільні проєкти передбачають облаштування майданчиків, оновлення меблів, а також ремонтні роботи, спрямовані на покращення умов перебування дітей у закладах. Позашкільні ініціативи зосереджені на розвитку фізичної активності та творчих просторів для молоді.

У категорії благоустрою, яка охоплює 13 проєктів, реалізовуватимуться як ініціативи, спрямовані на створення та модернізацію спортивних і дитячих майданчиків, так і проєкти, пов'язані з освітленням територій, облаштуванням дворів і скверів, а також благоустроєм кладовищ і вулиць у межах населених пунктів громади. Частина цих ініціатив має на меті покращення транспортної та пішохідної інфраструктури, зокрема в сільських районах громади.

До категорії «Інші» увійшли 6 проєктів, серед яких виокремлюються ініціативи, що стосуються забезпечення фізичної доступності об'єктів соціальної інфраструктури, а також покращення умов надання медичних і соціальних послуг. Ці проєкти охоплюють встановлення підйомників, облаштування пандусів, адаптацію бібліотек для маломобільних груп населення, ремонт медичних установ, підтримку парафіяльних центрів допомоги та модернізацію музичних інструментів.

Завдяки залишку бюджетних коштів у 2025 році додатково планується реалізація ще трьох проєктів: благоустрій території Катехитичного центру на вулиці Чорновола, заміна дверей у закладі дошкільної освіти №1 «Калинонька», а також встановлення сонячних панелей для Ветеранського простору, організованого Першим добровольчим хірургічним шпиталем «Брасс».

Окремо зазначено, що 42 проєкти, подані в категорії «Допомога ЗСУ», будуть профінансовані без проведення загального голосування. У підсумку загальна кількість ініціатив, що підлягають реалізації в 2025 році, становить 82 проєкти, що свідчить про високий рівень залучення громадськості до процесів прийняття рішень на місцевому рівні та про ефективність партиципаторного бюджетування в умовах воєнного часу.

У 2024 році було подано 150 проєктів, з яких 3 було відхилено, а 147 – допущено до голосування. Переможцями стали 40 ініціатив, ще 3 реалізовано за рахунок залишків коштів. Загальний обсяг фінансування громадського бюджету цього року становив 30 млн грн. Проєкти-переможці поділились за категоріями наступним чином: 18 освітніх, 13 спрямованих на благоустрій, 6 – інших напрямів. Окремо варто згадати 42 проєкти у категорії 'Допомога Збройним Силам України', які були профінансовані без голосування, що стало винятковим кроком, враховуючи потреби воєнного часу.

Голосування за проєкти триває 15 календарних днів та проводиться через електронну платформу з обов'язковою ідентифікацією особи. Жителі громади можуть використати електронну ідентифікацію через систему BankID або звернутися до одного з Центрів надання адміністративних послуг. Така подвійна система ідентифікації забезпечує як зручність для цифрово активних мешканців, так і доступність для осіб похилого віку чи тих, хто з інших причин не може скористатися електронними сервісами.

Позитивним чинником, що сприяє прозорості процесу голосування, є те, що всі результати відображаються на електронному сервісі у режимі реального часу. Це дозволяє авторам проєктів і громадянам оперативно відстежувати перебіг голосування та підвищує довіру до конкурсу.

Таким чином, аналіз реалізації бюджету участі в Івано-Франківську у 2023–2025 роках засвідчує високу активність мешканців, стабільне фінансування ініціатив громадян, розвиток цифрових інструментів участі та адаптацію механізму бюджету участі до умов воєнного стану. Це є прикладом ефективної практики співпраці органів місцевого самоврядування з громадою, яка повинна бути підтримана і в подальшому.

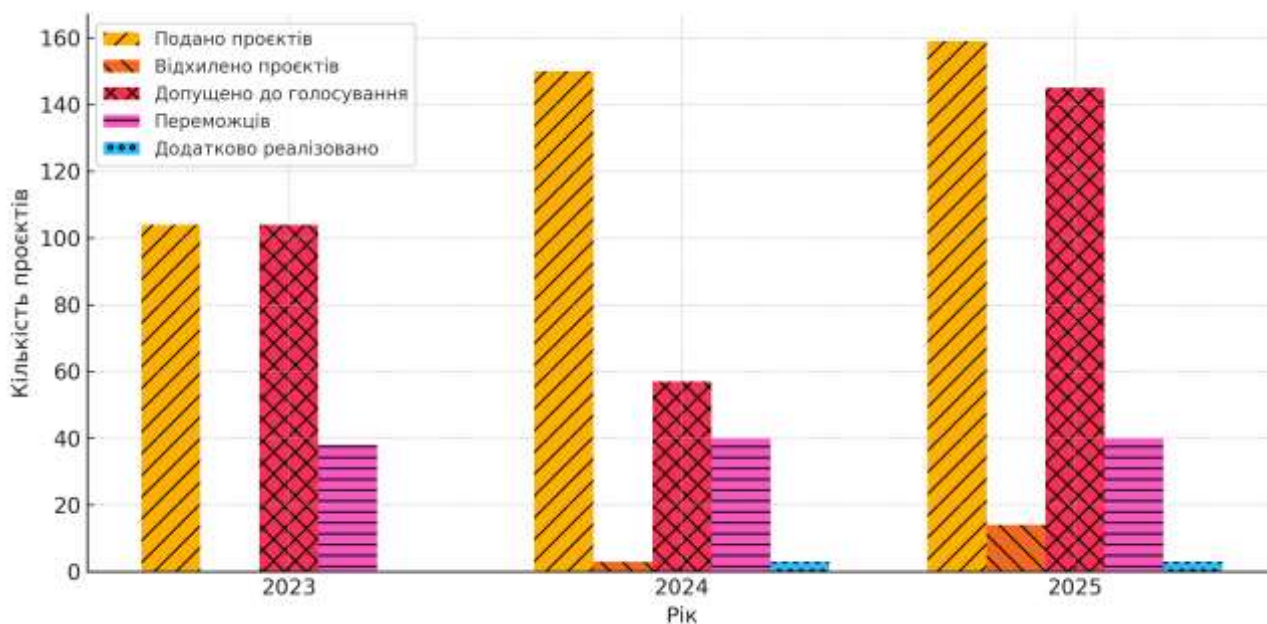

Рис. 2.3. Динаміка кількості поданих, допущених та переможних проєктів

У 2023 та 2024 роках мешканці Івано-Франківської міської територіальної громади мали можливість голосувати за проєкти бюджету участі як онлайн, так і офлайн. Онлайн-голосування здійснювалося через платформу if.pb.org.ua з використанням BankID, ID-картки або електронного цифрового підпису. Офлайн-голосування проводилося у Центрах надання адміністративних послуг (ЦНАП) міста та його підрозділах.

Хоча точні статистичні дані щодо розподілу голосів між онлайн та офлайн способами голосування за 2023–2024 роки наразі не оприлюднені, загальнонаціональна тенденція свідчить про зростання популярності онлайн-голосування. Це зумовлено зручністю, доступністю та безпечністю електронних сервісів, особливо в умовах пандемії COVID-19 та воєнного стану.

З огляду на ці тенденції, можна припустити, що в Івано-Франківську частка онлайн-голосування у 2023–2024 роках перевищила 90%, тоді як офлайн-голосування через ЦНАП становило менше 10%. Це свідчить про ефективну цифровізацію процесів громадської участі та адаптацію мешканців до нових технологій.

Для більш детальної інформації та актуальних статистичних даних рекомендується звернутися до офіційного сайту бюджету участі Івано-Франківська: if.pb.org.ua.

У 2023 році на реалізацію проєктів «Бюджету участі» було спрямовано 25,5 млн грн. У 2024 році ця сума зросла до 30 млн грн, що свідчить про зростаючу підтримку ініціатив громадян.

Фінансування у 2024 році було розподілено за такими напрямками:

- 1) Благоустрій – 18 млн грн:
 - Благоустрій малих вулиць (проєкти з кошторисом від 500 тис. до 3 млн грн) – 14 млн грн.
 - Інші проєкти благоустрою (до 500 тис. грн) – 4 млн грн.
- 2) Освіта – 9 млн грн:
 - Шкільні проєкти – 5 млн грн.
 - Дошкільні – 2 млн грн.
 - Позашкільні та профтехосвіта – 2 млн грн.
- 3) Інші проєкти – 3 млн грн

У 2023 році мешканці громади подали 150 проєктів, з яких 40 стали переможцями. Додатково, без голосування, було профінансовано 42 проєкти, спрямовані на допомогу Збройним Силам України.

У 2024 році програма продовжила свою роботу, але точні дані щодо кількості поданих та реалізованих проєктів на момент підготовки цього розділу ще не оприлюднені.

Проєкти-переможці охоплювали різноманітні сфери:

- 1) Освітні проєкти:

- Модернізація навчальних закладів, зокрема встановлення телевізорів у ліцеї №10 та облаштування сучасної їдальні в ліцеї імені В'ячеслава Чорновола.

- Облаштування ігрових майданчиків у закладах дошкільної освіти, таких як ЗДО №27 "Карпатська казка".

2) Благоустрій:

- Облаштування спортивних майданчиків, зокрема "СпортХаб "МБНП".

- Благоустрій дамби річки Бистриця Надвірнянська, включаючи встановлення вуличних меблів та урн для сміття.

3) Інші проєкти:

- Встановлення сходових електропідіймачів для осіб з інвалідністю.
- Облаштування пандусів до приміщень фельдшерсько-акушерських пунктів у селі Підпечери.

Програма «Бюджет участі» в Івано-Франківську у 2023–2024 роках демонструє ефективну взаємодію між громадою та місцевою владою. Зростання обсягів фінансування та різноманітність реалізованих проєктів свідчать про активну участь мешканців у розвитку міста та підвищення їхньої довіри до механізмів прямої демократії.

РОЗДІЛ 3

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ БЮДЖЕТУ УЧАСТІ ЯК ІНСТРУМЕНТУ РОЗВИТКУ ГРОМАДИ

3.1. Зарубіжна практика реалізації моделей бюджету участі

Аналізуючи сучасні трансформації в системі публічного управління, зокрема у сфері децентралізаційних процесів у Європі та світі загалом, простежується чітка тенденція до зростання ролі громадян у прийнятті рішень щодо розвитку територій, у яких вони мешкають і здійснюють трудову діяльність. Зокрема, значного поширення набувають підходи, що передбачають пряме залучення мешканців до формування місцевих бюджетних пріоритетів, що є характерним для механізмів партиципаторного бюджетування.

Інструментарій бюджету участі, як правило, включає такі елементи: колективне визначення напрямів витрачання коштів місцевих бюджетів членами громади; обрання делегатів — представників окремих соціально-територіальних груп; супровідний технічний і методичний супровід процесу з боку фахівців органів місцевого самоврядування; організація локальних зібрань для обговорення бюджетних пропозицій і голосування за них; а також реалізація ініціатив, які мають безпосередній вплив на умови життєдіяльності населення.

У британському аналітичному документі «Participatory budgeting: values, principles and standards» наголошено, що ефективне впровадження та реалізація партиципаторного бюджетування сприяє зміцненню соціальної згуртованості, поглибленню громадянської участі та підвищенню якості публічних послуг на локальному рівні [29].

Концепція громадського бюджету, як форми безпосередньої участі населення у розподілі фінансових ресурсів, уже понад три десятиліття

впроваджується у різних країнах світу. З кожним роком спостерігається як її масштабування, так і зростання рівня суспільного інтересу.

Першим містом, де було застосовано практику партиципаторного бюджетування, стало Порту-Алегрі (Бразилія) у 1989 році [9]. У той період місто перебувало в умовах гострих соціально-економічних викликів, зокрема високого рівня безробіття, хронічного недофінансування освітньої та комунальної інфраструктури, низького рівня податкової мобілізації. З метою подолання зазначених проблем муніципальна влада ініціювала механізм залучення громадян до розподілу частини міського бюджету, що водночас стимулювало їхню активність, зайнятість та залученість у соціальні процеси.

На початковому етапі основна частка коштів бюджету участі спрямовувалася на галузі охорони здоров'я та освіти. Практика продовжує діяти й сьогодні: мешканці міста мають можливість розпоряджатися близько 20% загального обсягу бюджету. Аналіз функціонування бюджету участі в Порту-Алегрі дозволяє констатувати його високу ефективність, що підтверджується рядом позитивних наслідків, зокрема:

- зменшенням рівня політичної напруги у суспільстві;
- зростанням обсягу податкових надходжень до міського бюджету;
- скороченням адміністративних витрат муніципалітету;
- зниженням рівня корупції завдяки зростанню рівня громадського контролю та активності населення;
- підвищенням фінансової грамотності громадян, зокрема у сфері бюджетного процесу;
- формуванням культури добровільної участі у фінансуванні та реалізації проєктів шляхом особистих внесків;
- розбудовою нових форм соціальної взаємодії та громадської самоорганізації;
- залученням жінок до процесів прийняття рішень у громаді, що суттєво зменшило гендерний дисбаланс у політичному та громадському житті міста.

Таким чином, досвід Порту-Алегрі демонструє, що партиципаторне бюджетування здатне не лише покращити якість публічного управління, а й трансформувати соціальні відносини всередині громади, сприяючи її інтеграції, демократизації та сталому розвитку.

Французький політолог Іво Сінтомер у ряді наукових публікацій здійснив класифікацію основних моделей партиципаторного бюджетування, які були адаптовані в європейському контексті. Учений виокремив п'ять ключових типів, що відображають різні підходи до залучення громадян до бюджетного процесу:

- адаптована до європейських умов модель Порту-Алегрі, яка передбачає безпосередню участь громадян у формуванні та розподілі бюджету;
- модель близької участі, що реалізується за принципом непрямої взаємодії громадян з владою через обраних представників;
- консультативна модель, у межах якої жителі надають свої пропозиції щодо пріоритетів фінансування, проте їхні рішення мають лише рекомендаційний характер, а остаточне слово залишається за відповідними органами місцевого самоврядування;
- модель бюджету участі в межах спільноти, орієнтована на ініціативи локального рівня, що генеруються невеликими групами або мікроспільнотами;
- модель за групами інтересів, яка передбачає залучення структурованих, організованих громадянських об'єднань до процесу розроблення та подання пропозицій, переважно у соціальній, екологічній та культурній сферах.

Дві останні моделі вирізняються особливою формою взаємодії, оскільки проєкти розробляються і просуваються окремими заінтересованими групами, а фінансування може надходити як з місцевих бюджетів, так і від міжнародних донорів чи приватного бізнесу. Зауважимо, що особливості вибору тієї чи іншої моделі в конкретній державі або громаді зумовлюються низкою чинників, серед яких варто назвати: рівень політичної культури, ступінь фінансової децентралізації, економічний розвиток громади та її інституційна спроможність.

Позитивний приклад реалізації бюджету участі в місті Порту-Алегрі (Бразилія) став імпульсом для активного поширення цієї практики в інших

муніципалітетах держави. Найбільша частка виділених коштів у межах проєктів громадського бюджету спрямовується у сферу освіти, що позитивно вплинуло на низку соціально значущих показників. Зокрема, спостерігалось зменшення рівня дитячої смертності, підвищення тривалості життя населення, зростання кількості дітей у закладах початкової та середньої освіти, а також розширення доступу громадян до базових комунальних послуг (водопостачання, електроенергії, каналізації). Водночас зросла кількість зареєстрованих громадських організацій, що свідчить про підвищення рівня соціального капіталу та самоорганізації населення.

Завдяки своїй соціальній результативності механізм партиципаторного бюджетування активно розвивався в країнах Латинської Америки впродовж 1990-х років. Поступово подібні практики були запроваджені у Німеччині, Іспанії, а згодом — у США, Китаї, державах Південно-Східної Азії та на Африканському континенті. Вагому роль у транснаціоналізації бюджету участі відіграли такі міжнародні інституції, як Світовий банк, Організація Об'єднаних Націй, Програма розвитку ООН та інші глобальні донори, які підтримали впровадження цього механізму на основі позитивного досвіду його застосування в Бразилії.

Сьогодні партиципаторне бюджетування застосовується у понад 40 країнах світу, охоплюючи як держави Західної та Східної Європи, так і країни Америки, Азії та Африки. Попри спільне ідеологічне підґрунтя — демократизацію управлінських процесів — кожна країна адаптує модель бюджету участі відповідно до власних інституційних, культурних та правових особливостей.

Так, у ряді міст (зокрема Порту-Алегрі, Нью-Йорку, Чикаго) застосовується так звана деліберативна модель, що ґрунтується на публічному обговоренні пріоритетів громади, формуванні стратегічного бачення розвитку території та колективному виборі проєктів, які передаються до органів влади для подальшої реалізації. Саме спільне обговорення ідеї та колективне рішення є основою прийняття рішень — у цьому і полягає сутність деліберативної демократії.

Разом із тим, поширеною є й консенсусна модель, відповідно до якої проекти обираються на спільних зустрічах громадян і представників органів влади шляхом досягнення згоди. У разі відсутності консенсусу питання вирішується шляхом голосування. Такий підхід дозволяє забезпечити баланс між позиціями громадськості та органів влади, але водночас містить ризики впливу адміністративного ресурсу на порядок денний партиципаторного процесу.

Вагомим прикладом інституційного закріплення партиципаторного бюджетування на державному рівні є досвід Португалії. Починаючи з 2017 року, громадський бюджет у цій країні функціонує в загальнонаціональному форматі, що забезпечує широку участь громадян у процесах бюджетного планування. Загальний обсяг фінансування партиципаторних ініціатив становить 3 мільйони євро. Проекти реалізуються у таких ключових секторах, як освіта і навчання дорослих, культура, наукові дослідження, сільське господарство, правосуддя, а також внутрішнє управління в автономних регіонах.

Модель бюджету участі Португалії побудована на територіальному принципі і складається з восьми окремих груп, кожна з яких охоплює певний рівень управління: один проєкт реалізовується на загальнодержавному рівні; по одному проєкту — в кожному з п'яти географічних макрорегіонів континентальної частини країни; а також по одному — в кожній з двох автономних адміністративних областей. Такий підхід дозволяє забезпечити комплексне охоплення усієї території держави, сприяти залученню громадян до ухвалення рішень не лише в локальному, а й у національному вимірі.

Особливістю португальської моделі є відсутність міжрегіональної конкуренції: кожна група має гарантований бюджет, який розподіляється рівними частинами між усіма сегментами. Це дозволяє уникнути концентрації ресурсів у більш розвинених регіонах та сприяє рівномірному територіальному розвитку шляхом реалізації партиципаторних ініціатив у менш забезпечених громадах.

Іншим прикладом успішної реалізації бюджету участі є модель Сполучених Штатів Америки, що має інтегрований характер та функціонує у

вигляді щорічного циклу громадських обговорень і голосування. Процедура партиципаторного бюджетування в США складається з п'яти основних етапів, що утворюють логічну послідовність у межах загального бюджетного процесу. Першим етапом є проведення так званих «мозкових штурмів», у межах яких мешканці громади формулюють свої пропозиції щодо актуальних потреб території. Далі обираються волонтери-делегати, які здійснюють первинний аналіз поданих ініціатив, визначають їхню пріоритетність і формують перелік остаточних проєктів, що виносяться на голосування.

Модель бюджету участі, запроваджена в Канаді, є прикладом консультативного підходу. Вона передбачає використання інтерактивних платформ, за допомогою яких громадяни можуть висловлювати свої пропозиції щодо перерозподілу коштів за окремими статтями державного або місцевого бюджету. Такий підхід дозволяє владі враховувати громадську думку в процесі прийняття фінансових рішень, водночас зберігаючи за адміністративними органами остаточне слово у процесі бюджетного планування.

Таким чином, міжнародна практика демонструє розмаїття інституційних моделей реалізації бюджету участі — від територіально збалансованих державних систем, як у Португалії, до деліберативних підходів у США чи консультативних механізмів в Канаді. Незважаючи на відмінності, всі ці моделі спрямовані на підвищення прозорості та ефективності публічного управління через залучення громадян до процесу формування бюджетної політики.

Із плином часу практика впровадження партиципаторного бюджетування (ПБ) вийшла за межі Південної Америки й почала активно поширюватися іншими регіонами світу. Так, у 2003 році в Республіці Перу був ухвалений законодавчий акт, який встановив обов'язковість використання бюджету участі всіма органами влади. Згідно з офіційними даними, щороку в процесах громадського бюджетування в цій країні беруть участь понад 150 тисяч громадян, що свідчить про масштабну інституціалізацію інструменту на національному рівні.

На початку 2000-х років європейський континент став першим регіоном поза межами Латинської Америки, де було адаптовано механізми ПБ. Запровадження бюджету участі в країнах Європи зумовлювалося потребою модернізації публічного управління та зміцнення демократичних інститутів. Прогресивні представники місцевої влади та політичних еліт розглядали партиципаторне бюджетування як ефективний інструмент для зближення влади з громадянами, підвищення прозорості діяльності публічної адміністрації, активізації громадянської участі та запобігання проявам корупції.

На основі історичного аналізу поширення бюджету участі у світовій практиці можна виокремити кілька хвиль його впровадження, кожна з яких характеризується специфічними регіональними, інституційними та функціональними особливостями (табл. 3.1).

Таблиця 3.1.

Хронологія поширення партиципаторного бюджетування у світі

Час початку	Територіальне охоплення	Характеристика етапу
1988 рік	м. Порту-Алегрі та інші міста Бразилії	Перший досвід застосування ПБ як інструменту для вирішення актуальних проблем розвитку місцевих громад
Кінець 1990-х років	Бразилія та інші країни Латинської Америки	Масштабне розширення практики. Основна мета – вирішення інфраструктурних питань і подолання соціальних диспропорцій
2001 рік	Європа (Франція, Іспанія, Італія)	Розвиток різноманітних моделей ПБ, активна підтримка неурядових організацій, зростання обсягів бюджетів участі
2005 рік	Країни Азії (Китай, Південна Корея, Індія, Індонезія)	Формування національних механізмів ПБ, що не копіювали латинськоамериканські моделі
2009 рік	Північна Америка, Центральна і Східна Європа	Повільне поширення. У США й Канаді – акцент на залученні вразливих верств населення; у ЦСЄ – «школа демократії» і підвищення прозорості бюджетного процесу
2015 рік	Україна	Інтенсивне впровадження на рівні органів місцевого самоврядування, створення нормативно-методичної бази

Таким чином, еволюція партиципаторного бюджетування демонструє не лише його адаптивність до різних політичних і соціокультурних контекстів, а й універсальність цього механізму як ефективного інструменту зміцнення місцевої

демократії та побудови відкритого публічного управління. Український досвід останніх років підтверджує можливість успішного впровадження ПБ у нових демократіях за умови системного підходу, політичної волі та активної позиції громадянського суспільства.

У країнах Європи практика партиципаторного бюджетування почала набувати поширення на початку XXI століття. Серед перших держав, що адаптували цей інструмент до власного адміністративного контексту, були Федеративна Республіка Німеччина та Королівство Іспанія. Значного поширення набув бюджет участі також у Республіці Польща, де цей процес активно впроваджується на муніципальному рівні та має офіційну назву «Budżet Obywatelski». Польська модель вирізняється широким охопленням громадян і міцною інституційною підтримкою з боку органів місцевого самоврядування.

Варто також звернути увагу на приклад Швейцарської Конфедерації, де реалізується одна з найбільш радикальних форм громадської участі у бюджетному процесі — пряме голосування громадян з приводу доцільності окремих витрат. Згідно з чинним законодавством міста Цюрих, громадяни мають право висловити своє схвалення або незгоду щодо одноразових бюджетних витрат, що перевищують 20 мільйонів швейцарських франків, або щодо щорічних витрат понад 1 мільйон франків. Такі рішення ухвалюються шляхом проведення обов'язкових фінансових референдумів, що є прикладом глибоко вкоріненої традиції прямої демократії у цій державі.

Загалом, зарубіжний досвід реалізації бюджету участі є надзвичайно багатограним і варіативним. У деяких країнах пріоритет надається реалізації проєктів у сфері публічних послуг (освіта, охорона здоров'я, соціальна допомога), тоді як в інших — зосереджуються на об'єктах місцевої інфраструктури (благоустрій територій, модернізація громадського транспорту, енергоефективність тощо).

Попри різноманіття моделей, більшість сучасних європейських практик бюджетів участі концептуально базуються на принципах, закладених у першопочатковій моделі, що була реалізована в бразильському місті Порту-

Алегрі. Однак, із часом у Європі сформувалося декілька власних підходів до організації партиципаторного бюджетування, які враховують специфіку політичного устрою, рівень децентралізації, культурні особливості та інституційну спроможність громад (табл. 3.2).

Таблиця 3.2.

Найпоширеніші моделі партиципаторного бюджетування в Європі

Модель бюджету участі	Орган, що ухвалює рішення	Метод відбору учасників	Тип учасників	Механізми участі	Тема дискусії
Адаптована модель Порту-Алегрі	Рада, сформована з обраних делегатів	Добровільне висування	Активні окремі громадяни	Відкриті зустрічі в районах, делегування представників на міський рівень	Публічні інвестиції
Модель непрямої участі («близька участь»)	Місцеві органи влади	Добровільне висування	Активні окремі громадяни	Відкриті обговорення на районному та міському рівнях	Мікро-місцеві інвестиції
Консультативна модель	Місцеві органи влади	Випадковий вибір	«Звичайні» громадяни	Громадські форуми, відкриті зустрічі	Рекомендації щодо міського розвитку
Модель бюджету участі у межах спільноти	Комітет з представників органів влади, НУО, державних установ	Цільовий вибір	Організовані групи громадян	Різні формати зустрічей на місцевому рівні	Загальний бюджет
Модель участі за групами інтересів	Комітет з представників влади, НУО, державних установ і бізнесу	Цільовий вибір	Організовані групи разом з бізнесом	Закриті тематичні обговорення в рамках партнерств	Проекти, реалізовані в межах державно-приватного партнерства

Таким чином, європейські моделі бюджету участі демонструють не лише гнучкість у виборі форм і методів залучення громадян до ухвалення рішень, а й високий потенціал для подальшого розвитку механізмів публічної участі на місцевому і національному рівнях. Вони не лише адаптують бразильський досвід

до місцевих умов, але й формують власні інноваційні підходи до демократичного управління.

У Європі перші практики реалізації бюджету участі були запроваджені у Франції, Італії та Іспанії на початку XXI століття. Значного поширення цей механізм набув у Республіці Польща, де бюджет участі став важливою складовою місцевої політики у сфері сталого розвитку. Вперше партиципаторний бюджет у Польщі було впроваджено у 2010 році в межах Сопотської ініціативи розвитку — неформальної громадської платформи, що діяла у місті Сопот. Попри первинну скептичну реакцію з боку представників місцевої влади, завдяки активній просвітницькій і промоційній кампанії вдалося досягти повторного розгляду ініціативи й успішного голосування за запровадження бюджету участі. Було розроблено механізм делегування частини повноважень муніципалітету щодо прийняття рішень про витрати у межах менш як 1% бюджету міста (приблизно 3 млн злотих) та створено відповідну комісію міської ради з питань бюджету участі [5].

Станом на кінець 2016 року партиципаторний бюджет уже функціонував у понад 180 польських містах. Водночас, у країні відсутній єдиний законодавчий акт, який би системно врегульовував механізм реалізації бюджету участі. Кожна муніципальна одиниця (місто, район, гміна) розробляє власні нормативні підходи та процедури, що відображають її адміністративні можливості й локальні потреби. Місцева влада, як правило, визначає сфери реалізації проєктів і формулює пріоритети, тоді як громадяни залучаються переважно до етапів ініціювання та розробки пропозицій [5].

Характерною особливістю польського підходу є переважно просторовий, а не тематичний поділ поданих проєктів. Зазвичай вони класифікуються як загальноміські, районні або мікрорайонні. Наприклад, у Варшаві бюджет участі реалізується з урахуванням поділу на мікрорайони. Проєкти громадян проходять технічну експертизу робочої групи, яка діє при міській раді, після чого визначається перелік ініціатив, що можуть бути реалізовані за рахунок коштів бюджету участі.

До ключових критеріїв, за якими здійснюється відбір проєктів до реалізації, належать:

- відповідність змісту ініціативи до компетенцій органів місцевого самоврядування;
- можливість реалізації проєкту протягом одного бюджетного року;
- відповідність заявленого кошторису до визначених бюджетних лімітів;
- загальнодоступний характер результатів реалізації;
- розташування об'єкта реалізації на землях, що перебувають у комунальній власності. У випадках, коли проєкт передбачає використання приватної ділянки, необхідно надати дозвіл власника, а також забезпечити відповідність заходу місцевим програмам і стратегіям.

У разі потреби у доопрацюванні або уточненні змісту проєкту, представники муніципалітету зв'язуються з його автором. За потреби можуть бути залучені додаткові експерти. Передбачено також можливість апеляційного оскарження рішень робочої групи. Кожна ініціатива проходить юридичну оцінку. При цьому посадові особи, які здійснюють перевірку, утримуються від висловлення оціночних суджень, обмежуючись лише технічною та правовою експертизою. Остаточне рішення щодо підтримки проєкту ухвалюється самими мешканцями на основі результатів голосування.

У більшості польських муніципалітетів процедура реалізації бюджету участі дотримується схожої логіки. Основні етапи включають:

- подання громадянами ідей та пропозицій;
- перевірку їхньої реалізованості з технічної й правової точок зору;
- визначення проєктів, які буде профінансовано з міського бюджету;
- безпосередню реалізацію обраних ініціатив.

Обсяги фінансування партиципаторних бюджетів у Польщі варіюються від 40 тис. до 60 млн злотих, що становить від 0,002% до 3,4% загального бюджету відповідного міста [5].

Слід зазначити, що попри спільні засади, модель реалізації бюджету участі в польських містах має низку локальних особливостей:

1. Гнучкість у формуванні процедур: У різних містах громадяни мають різний ступінь залучення до формування правил, процедур і механізмів запровадження ПБ. Це може включати участь у розробці регламентів, голосування за методи подання проєктів тощо.

2. Критерії доступу до участі: У деяких муніципалітетах голосування дозволено лише повнолітнім мешканцям із реєстрацією, тоді як в інших — участь дозволено з 16 років або надається за фактом проживання, навіть без офіційної реєстрації, що відкриває можливості для студентів та інших соціальних груп.

3. Рівень деталізації напрямів витрат: Місцеві органи можуть або визначати конкретні галузі, у межах яких дозволяється подання проєктів (наприклад, освіта, благоустрій), або залишати ініціативу за громадянами, дозволяючи пропозиції у межах будь-якої компетенції органів влади.

4. Ступінь прозорості процесу: У низці міст процедури розгляду та затвердження проєктів здійснюються відкрито — з можливістю участі мешканців у засіданнях профільної комісії, що формує фінальний список для голосування.

Загалом, польський досвід реалізації бюджету участі демонструє ефективність партиципаторних механізмів не лише як інструменту підвищення якості управління, а й як засобу поглиблення діалогу між владою та громадянами. Практика свідчить про високу задоволеність мешканців результатами реалізованих ініціатив, а також зростання довіри до органів місцевого самоврядування. Таким чином, громадський бюджет у Польщі підтверджує свою значущість як дієвий механізм розвитку локальної демократії, підвищення життєвого рівня населення та формування відповідального громадянського суспільства.

3.2. Інноваційні підходи до залучення громадян у процеси бюджету участі

В Україні діє низка інструментів громадської участі у суспільному та політичному житті, а також у процесах прийняття рішень на місцевому рівні. Ці механізми закріплені в нормативно-правових актах різного рівня — від Конституції України до рішень органів місцевого самоврядування. Вони суттєво різняться між собою за формами залучення громадян, ступенем обов'язковості до застосування, рівнем формалізації процедур, ефективністю, регулярністю використання, а також зручністю для самих учасників.

Проблематика залучення громадськості до бюджетного процесу, а також забезпечення відкритості та підзвітності управлінських рішень, знайшла своє відображення у працях низки українських учених, серед яких варто відзначити І. Абрам'юк, А. Дем'янук, І. Луніну, А. Лучка, Б. Малиняка та ін. Ця тематика активно розробляється й у західній академічній традиції, зокрема в дослідженнях польських науковців Р. Гурські, В. Кенбловського, Б. Мартеля, які зосереджуються на вивченні механізмів функціонування бюджетів участі та їх впливу на рівень демократизації публічного управління.

На сучасному етапі розвитку інститутів місцевого самоврядування в Україні особливої актуальності набуває пошук ефективних моделей включення громадян у бюджетний процес. Це передбачає не лише адаптацію міжнародного досвіду до українських умов, а й теоретичне осмислення та наукове обґрунтування процесів формування та реалізації громадських бюджетів.

Громадянська активність, на нашу думку, становить одну з базових форм соціальної участі особи у житті держави та громади. Вона реалізується через суспільно корисну діяльність, ініціативність, волонтерство, вплив на прийняття рішень у сфері місцевої політики тощо. Особливе значення в цьому контексті має залучення молоді до управлінських процесів — як на локальному, так і на загальнодержавному рівні.

Невіддільним елементом громадської участі є співпраця муніципальних органів з представниками громадянського суспільства — громадськими організаціями, органами самоорганізації населення, ініціативними групами, активістами. З одного боку, ці суб'єкти виступають носіями інтересів окремих соціальних груп, а з іншого — забезпечують залучення мешканців до участі в ухваленні рішень, зокрема через делегування, спільне планування та консультації.

Європейська наукова традиція пропонує класифікувати рівні громадської участі за так званою «драбиною участі», що послідовно відображає ступені впливу громадян на публічне управління — від базового до найвищого рівня. Найнижчий щабель займає інформування, яке є односторонньою комунікацією з боку влади шляхом поширення офіційної інформації про рішення та дії. Далі йде консультація, коли влада заздалегідь визначає коло питань, з яких хоче отримати зворотний зв'язок, і, отримавши пропозиції, самостійно вирішує, чи враховувати їх. Вищим рівнем є залучення громадян до прийняття рішень, коли громадськість виступає не лише джерелом ідей, а й безпосереднім суб'єктом ухвалення управлінських рішень, що зобов'язують публічну владу до їх реалізації. Саме цей рівень участі є свідченням зрілої демократії та запорукою прозорого управління.

Слід визнати, що палітра механізмів громадської участі в сучасних українських громадах є вельми різноманітною. Йдеться про консультативні ради, електронні петиції, громадські слухання, дорадчі платформи, публічні звітування тощо. Проте найбільш популярною і результативною формою залишається бюджет участі — механізм, що дозволяє мешканцям долучатися до планування витрат місцевого бюджету через подання власних проєктів і голосування за них.

Ефективність впровадження того чи іншого інструменту участі значною мірою залежить від рівня готовності як громадськості, так і представників органів влади до відкритого діалогу та партнерства. Найкращі результати

досягаються в тих громадах, де ініціатива участі є не формальною вимогою, а свідомим вибором обох сторін.

Активне залучення мешканців до формування місцевого бюджету сприяє не лише підвищенню ефективності використання публічних фінансів, а й зміцнює довіру до органів влади, забезпечує більш справедливий розподіл ресурсів, підвищує відповідальність усіх учасників процесу. Важливо також усвідомлювати, що фінансова політика громади стосується безпосередньо кожного її члена: вона здійснюється за рахунок податків, сплачених громадянами, а тому її результати мають прямий вплив на якість повсякденного життя.

Виходячи з практики впровадження партиципаторного бюджетування в українських громадах, сформовано низку методичних рекомендацій, дотримання яких сприяє ефективному функціонуванню механізму бюджету участі. Ці рекомендації базуються на досвіді органів місцевого самоврядування, які вже реалізували подібні процеси, а також на принципах відкритого врядування, демократичної участі та інституційної сталості.

1. Бюджет участі має розглядатися не як окрема програма або проєкт органу місцевого самоврядування, а як ключовий елемент циклічного управлінського процесу, інтегрований у щорічний бюджетний цикл громади. Саме регулярність і повторюваність (циклічність) реалізації цього інструменту є однією з базових умов його ефективності та стійкості.

2. Визначення фіксованого обсягу фінансування є принциповим елементом партиципаторного бюджетування. Необхідно ще на етапі планування встановити конкретну суму або частку бюджету громади, що буде спрямована на реалізацію громадських ініціатив. Як правило, обсяг коштів коливається в межах 0,1%–1% від загального фонду місцевого бюджету. Надалі цей відсоток може переглядатися в бік збільшення залежно від результативності та запиту з боку громади.

3. Регламент процесу повинен бути чітким, доступним і зрозумілим для всіх учасників. Важливо забезпечити прозору та логічну структуру всіх етапів:

від подання ідей до моніторингу виконання. Водночас має бути передбачена можливість перегляду та вдосконалення регламенту — виключно між циклами бюджету участі, що дозволить уникнути змін правил "на ходу", які можуть знизити довіру з боку громадськості.

4. Інформаційна кампанія має відігравати стратегічну роль у запуску механізму бюджету участі. На початковому етапі слід забезпечити максимальне поширення інформації через усі доступні канали — офіційні сайти органів влади, соціальні мережі, засоби масової інформації, громадські заходи. Принцип публічності й залученості має дотримуватися на кожному етапі процесу, включно з формуванням робочої групи, яка координуватиме реалізацію ініціатив. Доцільним є застосування відкритого конкурсного відбору членів цієї групи.

5. Необхідно створити відповідну адміністративну інфраструктуру для супроводу процесу. Зокрема, при виконавчому органі місцевої ради доцільно створити координаційну раду або визначити відповідального працівника (фасилітатора), який забезпечуватиме надання консультацій громадянам, організацію етапів бюджету участі, зв'язок із виконавчими підрозділами та моніторинг реалізації відібраних проєктів.

Механізм бюджету участі ґрунтується на низці принципів та цінностей, серед яких особливе місце займають інклюзивність, прозорість, взаємна відповідальність, підзвітність, солідарність і сталий розвиток. Саме ці засади сприяють перетворенню мешканців із пасивних споживачів публічних послуг на активних суб'єктів формування політики громади. Запровадження бюджету участі створює не лише простір для реалізації конкретних ініціатив, а й формує нову культуру взаємодії влади й громадян, засновану на діалозі, співпраці та взаємній довірі.

Таким чином, партиципаторне бюджетування в українських умовах постає як інструмент децентралізації повноважень, підвищення підзвітності органів місцевої влади та стимулювання громадян до участі в управлінні публічними

фінансами. Його впровадження має розглядатися не лише як технічна процедура, а як частина ширшого процесу демократичного розвитку територіальних громад.

З урахуванням практичного досвіду, напрацьованого в різних громадах України, можна виділити низку принципів, дотримання яких є обов'язковою умовою успішного функціонування партиципаторного бюджетування.

По-перше, результати процедури бюджету участі мають бути обов'язковими до виконання. Проекти, що здобули підтримку громади шляхом голосування, повинні реалізовуватись без зволікань, що гарантує довіру мешканців до цього механізму.

По-друге, процедура має бути прозорою, відкритою та фіксованою. Усі правила й умови участі мають бути оприлюднені до початку чергового циклу бюджету участі й залишатися незмінними впродовж його реалізації. Важливим є забезпечення доступу громадян до повної та достовірної інформації про перебіг процесу.

Третім фундаментальним принципом є відкритість та інклюзивність процесу. До участі мають мати доступ усі мешканці громади, незалежно від віку, соціального статусу або формальної реєстрації. Необхідно забезпечити інформування широких верств населення про можливості участі через різноманітні канали комунікації.

Четвертим принципом є створення умов для відкритих громадських обговорень та дебатів. Партиципаторний бюджет не повинен зводитися виключно до голосування. Рішення щодо фінансування ініціатив мають бути результатом обговорень серед мешканців, що дозволить визначити справжні пріоритети громади.

П'ятий принцип — орієнтація на довгострокове мислення та сталість. Партиципаторне бюджетування повинно сприйматись як регулярний, сталий механізм, що інтегрується у систему стратегічного планування розвитку громади.

З метою забезпечення ефективної імплементації бюджету участі проводиться освітньо-інформаційна кампанія, що передбачає три основні етапи:

1. Ознайомлення мешканців громади з принципами бюджету участі, стимулювання подання проєктних пропозицій.
2. Презентація проєктів та заохочення до участі у голосуванні.
3. Публікація результатів реалізації й інформування про успішність ініціатив.

Особлива увага повинна приділятися якості інформаційної кампанії. Серед ефективних інструментів — публікації в соцмережах, залучення громадських активістів, підготовка відеоматеріалів, флешмобів, проведення форумів, онлайн-марафонів та тренінгів. Участь авторів у промоції власних проєктів також є ключовим елементом підвищення громадського інтересу.

З метою надання технічної підтримки громадянам доцільно створити спеціальні пункти супроводу, де можна отримати консультації щодо розробки, подання та просування проєктів. Окремо необхідно наголосити на важливості залучення молоді — через школи бюджету участі, лекції та практичні семінари.

Водночас варто звернути увагу на системні недоліки, які уповільнюють розвиток бюджету участі. Це зокрема:

- технічні бар'єри (голосування виключно через BankID певних банків);
- нерівні умови для конкуренції (наприклад, мобілізація ресурсів комунальними установами);
- недостатній акцент на етапі публічного звітування;
- домінування певних тематичних груп (освітні установи) серед переможців;
- надмірна адміністративна корекція кошторисів;
- низький рівень прозорості під час голосування.

Для усунення цих проблем доцільним є:

- регулярне оновлення положення про громадський бюджет;
- забезпечення публічності всіх етапів;
- обмеження використання бюджетних коштів на поточні ремонтні роботи комунальних закладів;

- диференціація проєктів за категоріями з урахуванням їх пріоритетності для громади;
- впровадження онлайн-ідентифікації з використанням більшої кількості банків.

Останнім, але не менш важливим компонентом є етап публічного звітування. Його ігнорування значно знижує рівень прозорості процесу. Рекомендованими є відкриті презентації результатів, публікації на офіційних ресурсах, звітні зустрічі з мешканцями.

Таким чином, дотримання принципів прозорості, обов'язковості, відкритості, стратегічності та комунікаційної доступності є запорукою ефективного функціонування бюджету участі. Цей інструмент дозволяє не лише реалізувати конкретні ініціативи мешканців, а й формує сталі механізми комунікації, посилює соціальну згуртованість та відкриває нові можливості для розвитку громадянського суспільства на місцевому рівні.

Органи місцевого самоврядування, так само як і вищі органи державної влади, несуть відповідальність за реалізацію соціальних та економічних прав громадян. Досягнення цього завдання можливе лише за умови впровадження послідовної, логічної та ефективної бюджетної політики — як на національному, так і на місцевому рівнях. Одним із ключових принципів функціонування бюджетної системи в демократичному суспільстві є принцип публічності та прозорості, який гарантує відкритість бюджетної інформації, доступ громадян до ключових процесів бюджетного планування, а також зміцнення довіри до державної фінансової політики.

Прозора бюджетна політика не лише сприяє підвищенню рівня легітимності публічних фінансів, а й стимулює зростання обсягів надходжень до бюджетів усіх рівнів, сприяє підвищенню ефективності державного й громадського контролю за використанням бюджетних ресурсів. Забезпечення відкритості бюджетного процесу розглядається як необхідна умова демократичного врядування та фінансової підзвітності органів влади перед громадянами.

В цьому контексті особливого значення набуває концепція «бюджету для громадян», яка передбачає не просто забезпечення відкритого доступу до інформації про бюджет, але й адаптацію цієї інформації до рівня сприйняття широких верств населення. Йдеться про створення бюджету, який є не лише публічним, але й зрозумілим, інтуїтивно доступним, а також таким, що передбачає можливість зворотного зв'язку — діалогу між владою та громадою щодо пріоритетів витрачання публічних коштів.

Особливу увагу слід приділяти розвитку «бюджету для громадян» саме на місцевому рівні, де існують найширші можливості для залучення мешканців до процесів формування бюджетної політики. Саме тут громадяни можуть безпосередньо впливати на розстановку пріоритетів, брати участь у розробці й обговоренні фінансових ініціатив, формувати власну відповідальність за розвиток територіальної громади.

Залучення населення до процесів бюджетного планування на місцевому рівні є важливою умовою формування економічно активного середнього класу, зміцнення його добробуту, а також розвитку відповідальної економічної поведінки громадян. Це, у свою чергу, формує основи макроекономічної стабільності та підвищує ефективність реалізації державної бюджетної політики в цілому.

Таким чином, публічність, зрозумілість та відкритість бюджету, зокрема в моделі «бюджету для громадян», слугують ефективним інструментом не лише посилення прозорості фінансів, а й розвитку громадянської культури, соціальної відповідальності та підвищення рівня суспільної довіри до інститутів влади.

ВИСНОВКИ

На сучасному етапі трансформації системи публічного управління в Україні, зважаючи на її стратегічну орієнтацію на європейські демократичні цінності, особливої актуальності набуває розвиток інструментів громадської участі, серед яких чільне місце посідає партиципаторне бюджетування. Впровадження бюджету участі сприяє підвищенню прозорості бюджетного процесу, налагодженню зворотного зв'язку між громадянами та органами влади, а також посиленню легітимності місцевої політики.

Протягом останніх років в Україні спостерігається поступове поширення практик бюджету участі. З 2015 року цей механізм активно впроваджується на рівні територіальних громад. Проте воєнні дії, що тривають з 2022 року внаслідок повномасштабного вторгнення Російської Федерації, істотно вплинули на можливості реалізації інструментів публічної участі, зокрема бюджету участі. Багато громад були змушені призупинити проведення конкурсів проєктів або скоротити їх фінансування, що пояснюється зміщенням пріоритетів бюджетної політики на потреби оборони, безпеки й критичної інфраструктури.

У довоєнний період діяльність більшості органів місцевого самоврядування у сфері партиципативної демократії часто обмежувалася дотриманням формальних вимог, без належного рівня залучення громадян до процесу ухвалення рішень. Така ситуація лише ускладнилася в умовах воєнного стану, поглибивши проблему відчуженості влади від громади. Водночас з боку мешканців також фіксується невисока активність, що пояснюється як відсутністю ефективних каналів комунікації, так і нестачею мотивації та ідентифікації з територіальною громадою.

На прикладі Івано-Франківської міської територіальної громади можна спостерігати прагнення зберегти сталі інституційні практики навіть в умовах загальнонаціональної нестабільності. Зокрема, у 2023–2024 роках бюджет участі в Івано-Франківську не було повністю скасовано, а тимчасово призупинено або

модифіковано за формою. Водночас, муніципалітет організовував консультації з авторами проєктів, здійснював інформаційні кампанії у соціальних мережах, підтримував ініціативи, спрямовані на покращення освітнього середовища, безпеки та енергозбереження в межах доступних ресурсів. Це свідчить про прагнення місцевої влади зберегти інституційну пам'ять і підтримувати довіру громадян до демократичних процесів.

Таким чином, з метою подальшого розвитку партиципативного бюджетування в Україні, зокрема в умовах тривалої кризи, доцільно запропонувати такі заходи:

1. Нормативне унормування бюджету участі: на законодавчому рівні слід закріпити поняття «партиципаторного бюджету» у Бюджетному кодексі України з визначенням його основних принципів, процедур та критеріїв прозорості.

2. Гнучке адаптування бюджету участі до умов воєнного часу: можливе впровадження спрощених моделей реалізації (наприклад, мікропроєктів), спрямованих на вирішення поточних соціальних проблем і підтримку найбільш вразливих груп населення.

3. Інституційна підтримка громадських ініціатив: необхідно створити умови для функціонування консультаційних центрів або пунктів супроводу, які надаватимуть допомогу авторам проєктів, зокрема онлайн, що актуально під час обмеженого фізичного доступу.

4. Посилення цифрових інструментів участі: модернізація електронних платформ, розширення способів ідентифікації громадян (не лише через BankID, а й інші державні сервіси), інтеграція з мобільними додатками та системами сповіщення.

5. Підвищення обізнаності населення: системна освітньо-інформаційна кампанія щодо ролі бюджету участі, формування базового рівня бюджетної грамотності та заохочення до участі в обговореннях і голосуванні.

6. Розширення доступу до участі: надати можливість участі не лише формально зареєстрованим особам, а й тим, хто фактично проживає, навчається чи працює на території громади.

7. Зміцнення громадської довіри через звітування: забезпечити регулярне публічне інформування про хід реалізації проєктів, публікацію фото- і відеозвітів, проведення зустрічей з авторами ініціатив.

Отже, бюджет участі в Україні має залишатись не лише фінансовим інструментом, а повноцінною формою громадянської активності та демократичного контролю. У період війни цей механізм набуває особливої цінності як канал комунікації між владою та суспільством, платформа для розв'язання локальних проблем і підтримки соціальної згуртованості громад.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Берданова О.В. Управління розвитком об'єднаних територіальних громад на засадах громадської участі : навч. Посіб. К., 2017. 129 с.
2. Бугай Т. В. Сучасні проблеми та вектори розвитку бюджетного процесу в Україні. *Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України*. 2020. № 2. с. 40-48.
3. Бугай Т.В. Бюджетний процес в Україні: теоретичний аспект. Глобальні та національні проблеми економіки. Електронне наукове фахове видання.
4. Булавинець В. М. Управління фінансами територіальних громад: теорія і практика: монографія. В. М. Булавинець та ін.; за ред. д-ра екон. наук, проф. О. П. Кириленко; Тернопіль: ТНЕУ, 2019. 279 с.
5. Бюджет участі: історія і польський досвід [Електронний ресурс] . Платформа розвитку міст. URL:<http://urbanua.org/dosvid/zakordonnipryklady/141>.
6. Бюджет участі: сучасний стан та тенденції розвитку (досвід України та іноземних держав) веб-сайт URL: https://apir.org.ua/wp-content/uploads/2018/06/Tokarieva_10.pdf
7. Бюджетний кодекс України: Закон України від 08.07.2010 р. № 2456-17. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>
8. Васильєва Н.В. Залучення громадськості в українських містах (на прикладі бюджету участі). *Публічне урядування*. 2019. № 4 (5). С. 123–131.
9. Васильєва Н.В. Роль партисипативної демократії в побудові громадянського суспільства в Україні. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*, 2022. № 2. 98-105 с. Режим доступу : <http://visnyk.academy.gov.ua/wpcontent/uploads/2015/06/15.pdf>
10. Ватаманюк-Зелінська У. З., Штундер І. М., Гаврилюк С. О. Тенденції формування та виконання місцевих бюджетів в умовах воєнного

стану. *Інноваційна економіка*. 2022. № 4 (92). С. 61–68. DOI: <https://doi.org/10.37332/2309-1533.2022.4.93>

11. Возняк Г.В. Бюджетна політика розвитку регіонів України в умовах фінансової децентралізації: концептуальні підходи до формування. *Науковий вісник Ужгородського університету: Серія: Економіка*. 2018. Вип.1(49). Т.1. С. 237–243.

12. Возняк Г.В. Переваги та ризики бюджетної децентралізації: теоретико-методологічні аспекти. *Проблеми економіки*. 2019. № 2. С. 253–257.

13. Глущенко Ю.А. Партиципаторний бюджет як інноваційний інструмент управління на місцевому рівні. Вісник НАДУ при Президентові України: зб.наук. праць. Київ, 2017 URL: <http://dspace.pdaa.edu.ua:8080/handle/1234>

14. Гринчук Н.М., Багінський М.С. Партиципативний бюджет – новий інструмент залучення громадян до вирішення місцевих справ. *Державна служба та публічна політика: проблеми і перспективи розвитку*: матеріали щоріч. Всеукр. наук.-практ. конф. за міжнар. участю (Київ, 27 травня 2016 р.). Київ: НАДУ, 2016. С. 249–252.

15. Дем'янишин В. Г. Бюджетна система: підручник за ред. д.е.н., професора В.Г. Дем'янишина, д.е.н., професора О.П. Кириленко та д.е.н., професора З.М. Лободіної. Тернопіль: ЗУНУ, 2020. с. 624.

16. Державна казначейська служба України. URL: <https://www.treasury.gov.ua/>

17. Державний веб-портал бюджету для громадян. URL: <https://openbudget.gov.ua/>

18. Деякі питання формування та виконання місцевих бюджетів у період воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України № 252 від 11.03.2022 . Офіційний вісник України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/252-2022-%D0%BF#Text>

19. Дрепін А. В. Формування місцевих бюджетів у системі соціально-економічного розвитку. Дис. докт. філос. за спец. 072 «Фінанси, банківська справа та страхування». КНТЕУ, Київ, 2021
20. Дяченко С.А. Партисипативний бюджет як інструмент підвищення ефективності управління місцевими фінансами України. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління. 2019. Том 30 (69) № 1 URL: <https://www.pubadm.vernadskeyournals.in.ua>7.pdf>
21. Єгоричева С.Б. Бюджет участі як інструмент демократизації бюджетного процесу. Публічне управління в умовах інституційних змін: колективна монографія. Київ, 2021. 171-187 с.
22. Іщейкін К. Є. Політико-правові засади бюджету участі в системі демократичних практик: світовий досвід і Україна: монографія. Київ. Юридична думка. 2018. URL:http://idpnan.org.ua/files/2018/ishcheykin-k.e.-politiko-pravovi-zasadi-byudjetu-uchasti-v-sistemi-demokraticnih-praktik-88_svitoviy-dosvid-i-ukrayina_-_d_.pdf
23. Кириленко О. Перспективи запровадження бюджету участі в Україні на основі зарубіжного досвіду. *Вісник ТНЕУ*. № 2.2019. С. 86–100.
24. Конституція України: офіц. текст. Київ : КМ, 2013. 96 с.
25. Котіна Г.М., Степура М.М., Батюта А.Ю. Альтернативні технології бюджетного забезпечення територіального розвитку: імплементація світового досвіду у вітчизняну практику. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 24. С. 84–88.
26. Кравченко Т.А. Інноваційні інструменти реалізації громадянами прав на участь у місцевому самоврядуванні України. URL: [http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2020-02\(14\)/22.pdf](http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2020-02(14)/22.pdf).
27. Опарін В. М., Сарнецька Я.А. Імперативи бюджетного регулювання в Україні в умовах фіскальної децентралізації. *Фінанси України*. 2020. № 1. С. 58–72.
28. Остапенко М. Громадянська активність, як основа формування Громадянського суспільства URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/>

123456789/26831/14Ostapenko.pdf?sequence=1

29. Перчук О.В. Реалізація бюджету для громадян в системі управління публічними фінансами: дисертація. Електроний архів національного університету «Чернігівська політехніка» URL: <http://ir.stu.cn.ua/handle/123456789/17598>

30. Пилипенко, Я. Формування та виконання місцевих бюджетів в умовах війни. *Економіка та суспільство*, (54). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-54-46>

31. Писаренко В.П. Впровадження партисипативного бюджету. *Вісник Полтавської державної аграрної академії*. 2016. № 1–2. С. 51–54.

32. Плоский К., Донос Л. Упровадження та вдосконалення Громадського бюджету: практичні рекомендації / посібник. Київ. 2021. 12 с.

33. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України № 280/97-ВР від 21.07.1997. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>

34. Про партиципацію, Атлас партиципаторного бюджету та український досвід. Ре (<https://pauci.org/ua/news/332>).

35. Сайт Державного фонду регіонального розвитку. Режим доступу: <https://dfrr.minregion.gov.ua/>

36. Сайт Івано-Франківської міської ради. Режим доступу: <https://www.mvk.if.ua/>

37. Фондація українсько-польської співпраці PAUCI. URL: <http://www.pauci.org/>

38. Artemchuk M., Marukhlenko O., Sokrovska N., Mazur H., Riznyk D. The Impact of Economic Recession on the Financial Support of State Functions during Crisis Situations. *Theoretical And Practical Research In Economic Fields*. 2024. 15(2). P. 350-364. [https://doi.org/10.14505/tpref.v15.2\(30\).15](https://doi.org/10.14505/tpref.v15.2(30).15)

39. Korbutiak A., Lysenko Z., Sokrovska N., Oleksyn A., Yurii E. United territorial communities in Ukraine in the context of fiscal decentralization. *Problems and Perspectives in Management*. 2019. Volume 17. Issue 2. P. 217-227. URL:

<https://businessperspectives.org/problems-and-perspectives-in-management/issue-318/united-territorial-communities-in-ukraine-in-the-context-of-fiscal-decentralization>